

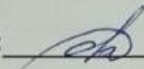
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО МУҲАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ
ИНСТИТУТИ

“Электротехника ва ишлаб чиқаришда
ахборот-коммуникация технологиялари”
факультети

“Менежмент” кафедраси

Химояга рухсат қилинади

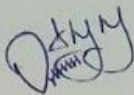
Кафедра мудири: доц.Рўзиева Д.И.
« 20 » 06 2017 й.

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда
инвестицияларнинг ўрни.

(Бухоро вилояти статистика бошқармаси мисолида)

Бажарди:

12-13 МНДТ гуруҳ талабаси
Қодиров Ж.Ж.

Раҳбар:

доц.Хасанова Г.Дж.

Бухоро-2017 й

МУНДАРИЖА:		
		<i>бет</i>
Кириш		
I Боб.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноат корхоналарига инвестицияларни жалб қилишнинг назарий асослари	
1.1.	Инвестицияларнинг мазмун-моҳияти ва тавсифланиши	
1.2.	Корхоналарда инвестициялашнинг асосий манбалари ва йўналишлари	
1.3.	Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда инвестиция сиёсати ва инвестиция дастури	
II Боб.	Бухоро вилояти корхоналарига инвестицияларни жалб қилиш ҳолати ва инвестицияларни жалб қилишни оширишнинг асосий йўллари	
2.1.	Бухоро вилояти корхоналари ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичлари таҳлили	
2.2.	Бухоро вилояти корхоналарига инвестицияларни жалб қилиш ҳолати, манбаи ва уларнинг тармоқлар бўйича тақсимланиши таҳлили	
2.3.	Бухоро вилоятида мулк шакли бўйича капитал қўйилмалар ишлатилишининг таркибий тузилишининг таҳлили	
2.4.	Бухоро вилояти корхоналарнинг инвестицион фаоллигига таъсир килувчи омилларнинг SWOT таҳлили	
2.5.	Бухоро вилояти корхоналарида инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш манбалари ва таҳлили	
III Боб.	Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда саноат корхоналарига инвестицияларни жалб қилишни оширишнинг асосий йўллари	
3.1.	Саноат корхоналарининг инвестицион фаолиятини кучайтиришнинг йўллари	
3.2.	Бухоро вилоятидаги корхоналарга инвестицияларни жалб қилишни оширишнинг асосий йўллари бўйича таклифлар	
IV Боб.	Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги	
4.1.	Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги тўғрисида умумий тушунчалар	
4.2.	Ишлаб чиқариш микроклимининг гигиеник нормалари	
Хулоса		
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати		

Кириш

Иқтисодийни модернизациялаш, ишлаб чиқаришни замонавий техника-технологиялар билан қуроллантириш, миллий иқтисодийнинг индустриаллашувини, рақобатбардошлигини оширишга эришиш, жаҳон хўжалик тизимидаги ўрни ва нуфузини янада юксалтириш, мамлакат экспорт салоҳиятини кучайтириш, экстенсивиктисодий ўсишни таъминлашда инвестициялар бениҳоя катта аҳамият касб этади. Шу сабабдан мамлакатимизда иқтисодий таркибий ўзгартириш ва диверсификациялашда инвестициялардан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Жумладан, миллий иқтисодийга хорижий, хусусан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш ҳажмининг ҳам йилдан-йилга ўсиб бориши мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг стратегик мақсадларини намоён этувчи давлат инвестиция сиёсатининг олиб борилиши натижаси билан бевосита боғлиқдир. Бу борада Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов қуйидаги фикрларни таъкидлаб ўтганлар: “Мустақиллик йилларида Ўзбекистон тараққиёти учун йўналтирилган инвестициялар ҳажми 190 миллиард доллардан ошди ва бу маблағнинг 65 миллиард доллардан зиёдини хорижий инвестициялар ташкил этди. Иқтисодий таркибий ўзгартириш доирасида кенг қўламли замонавий, юқори технологияларга асосланган лойиҳалар амалга оширилди. Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи, Шўртан газ-кимё мажмуаси, Қўнғирот сода заводи, Деҳқонобод калийли ўғитлар заводи, ўнлаб замонавий тўқимачилик комплекслари, мева-сабзавот ва гўшт-сут маҳсулотларини қайта ишлайдиган ва озиқ-овқат маҳсулотлари тайёрлайдиган юзлаб корхоналар, энг илғор буғ-газ ва газ турбинали технологияларни жорий этган ҳолда ишлаб чиқариш қувватлари модернизация қилингани ана шундай йирик лойиҳалар қаторига киради. Бугун қурилаётган замонавий корхоналар қаторида Сурғил кони базасида Жанубий Кореянинг етакчи компаниялари билан ҳамкорликда умумий қиймати 4 миллиард 200 миллион долларга тенг бўлган Устюрт газ-кимё мажмуасининг

барпо этилаётгани хорижий шериклар билан ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг ёрқин намунасидир”¹.

2016 йилда мамлакатимизда иқтисодиётга 16,6 миллиард АҚШ доллари миқдорда ёки 2015 йилдагига нисбатан 9,6 фоиз кўп инвестициялар йўналтирилди. Ўзлаштирилган хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳажми 11,3 фоиз ўсди ва 3,7 миллиард доллардан ошиб кетди. Умумий қиймати 5,2 миллиард доллар бўлган 164 та йирик инвестициявий лойиҳасини амалга ошириш якунланди. Шу жумладан, “ЖМ Ўзбекистон” акциядорлик жамиятида “Т-250” моделдаги енгил автомобилларни ишлаб чиқариш ўзлаштирилди, Жиззах вилоятида цемент заводи кенгайтирилди, Толимаржон иссиқлик энергия станциясида қуввати 900 МВт бўлган буғ-газ қурилмалари ҳамда Ангрен иссиқлик энергия станциясида қуввати 150 МВт бўлган юқори қулли кўмирни ёқувчи энергия блоки ишга туширилди.

Фарғона водийси вилоятларини мамлакатнинг бошқа ҳудудлари билан боғлайдиган, Қамчиқ тоғли довони орқали ўтувчи 19 километрлик ноёб туннелга эга бўлган электрлаштирилган янги Ангрен – Поп темир йўл линияси қурилди. Тошкент – Бухоро маршрути ва қарама-қарши йўналиш бўйича юқори тезланишли “Афросиёб” йўловчи ташувчи электропоездлар ҳаракати ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегиясининг III. “Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари”даги 3.1. бандида: ... истиқболли инвестицион лойиҳалар ҳамда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини кредитлаштиришни янада кенгайтириш; ...ҳалқаро иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш, шу жумладан етакчи

---

¹ И.А.Каримов. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2015 йил.

халқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқаларни кенгайтириш йўли билан, пухта ўйланган ташқи қарзлар сиёсатини амалга оширишини давом этиш, жалб қилинган хорижий инвестициялар ва кредитлардан самарали фойдаланиш; 3.2. бандида: ...ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмадаги лойиҳаларни амалга оширишга қаратилган актив инвестиция сиёсатини олиб бориш; 3.3. бандида: қишлоқ хўжалик маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр маҳсулотлар ва тайёр озиқ-овқат маҳсулотларини, шунингдек қадоклаш буюмларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологияли ускуналар билан жиҳозланган, қайта ишловчи янги корхоналарни қуриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш юзасидан инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш; 3.6. бандида: ...хорижий инвестициялар, жаҳон брендларини фаол жалб қилиш, туризм соҳасида бизнес юритиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш² каби вазифаларнинг қўйилганлиги мамлакатимизда инвестицион жараёнларни ривожлантириш, иқтисодиётни юксалтиришга қаратилган энг долзарб ишлардан биридир.

Аммо, бугунги кунда юқорида қайд этилган ютуқлар билан биргаликда, айниқса, барча саноат тармоқларида модернизациялаштириш ишларининг сустлигини, ушбу соҳаларни ривожлантириш, иқтисодиётни юксалтириш бўйича инвестицияларнинг ролини ошириш зарурлиги муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Ана шундай муҳим вазифани бажариш Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришга ҳам тегишлидир.

Битирув малакавий иши олдида қўйилган асосий мақсад – Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда инвестицияларнинг ролини оширишнинг назарий, методологик асосларини ишлаб чиқиш, шунингдек, Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда саноат корхоналарига инвестицияларни жалб

---

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” Фармони. Ўзбекистон Республикаси конун ҳужжатлари тўплами, 2017 й, 6-сон.

қилишни оширишнинг асосий йўллари ва уларни такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш мақсадида битирув малакавий иши олдида қуйидаги вазифалар кўйилди:

✓ “Инвестиция”лар тўғрисида умумий тушунчага эга бўлиш ва уларнинг мазмун-моҳиятини ўрганиш;

✓ Корхоналарда инвестициялашнинг асосий манбалари ва йўналишлари ўрганиш;

✓ Ўзбекистон Республикасининг инвестиция сиёсати ва инвестиция дастури тўғрисидаги тушунчаларга эга бўлиш;

✓ Бухоро вилояти корхоналарига инвестицияларни жалб қилиш ҳолати, манбаи ва уларнинг тармоқлар бўйича тақсимланишини, мулк шакли бўйича капитал қўйилмалар ишлатилишининг таркибий тузилишини, корхоналарнинг инвестицион фаоллигига таъсир килувчи омилларнинг SWOT ҳамда корхоналарда инвестицион лойихаларни молиялаштиришни таҳлил қилиш;

✓ Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда саноат корхоналарига инвестицияларни жалб қилишни ошириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тадбирлар ишлаб чиқиш.

✓ Экология, ҳаёт фаолияти хавфсизлиги ва меҳнат муҳофазаси бўйича берилган топшириқларни бажариш.

Битирув малакавий иш кириш, тўртта боб, хулоса ва фойдаланган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган.

1.1.Инвестицияларнинг мазмун-моҳияти ва тавсифланиши

Бугунги миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида иқтисодиёт тармоқларининг барча соҳалари ва йўналишларида иқтисодий эркинликни таъминлашни талаб этади. Бу эса инвестицион фаолият ривожланиши билан чамбарчас боғлиқдир. Хўжалик юритувчи субъектлар ва мамлакатнинг иқтисодий фаолияти кўп жihatдан амалга ошириладиган инвестициялар хажми ва шакли билан белгиланади.

“Инвестициялар” атамаси лотин тилидаги «invest» сўздан келиб чиқиб, «қўйиш», «маблағни сафарбар этиш» деган маъносини беради. Аммо кенгрок маънода инвестиция – бу кўпайтириб, кайтариб олиш мақсадларида капитални бирор бир ишга киритишни билдиради. Кўпгина ҳолларда «инвестициялар» тушунчаси иқтисодий ва бошқа фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга доир ҳуқуқлар тарзида ҳам таърифланади.

Ҳозирги кунда инвестиция моҳияти ҳақида турлича қарашлар мавжуд бўлиб, бу қарашлар унинг моҳиятини турлича ифодалайди. Инвестиция моҳияти қандайдир самара ёки даромад олиш учун турли шаклларда капитал қўйиш жараёнини ифодалайди. Бундай тушунча бир мунча умумий характерга эга.

Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, инвестицияларнинг моҳияти иқтисодий ва бошқа фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга доир ҳуқуқларни ифодалайди. Қонуннинг 3-моддасида эса қуйидагича асосий тушунчалар қўлланилган: инвестициялар — қонун ҳужжатларида тақиқланмаган тадбиркорлик фаолияти ва бошқа турдаги фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга бўлган ҳуқуқлар, шу жумладан интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқлар, шунингдек реинвестициялар.

«Инвестиция» тушунчаси бир қатор маъноларга эга бўлиб, бу қисқача “қўйилма” деган маънони билдиради. Ёки буни фойда олиш мақсадида акция, облигация сотиб олиш, товар ишлаб чиқариш учун зарур бўлган реал

активларни сотиб олиш ва ишлаб чиқариш ҳамда интеллектуал ва бошқа (ер, таъбий бойлик ва бошқа) моддий бойликлар учун сарфланиши тушунилади, яъни инвестициялар ҳар қандай восита бўлиб, пулнинг қийматини саклайди, унинг қийматини кўпайтиради ва ижобий даромадлар олишни таъминлайди. Демак, инвестиция сўзи кенгроқ маънони англатиб, бунга қўшимча равишда ўзлаштирмак (бошқармак) деган маънони ҳам берад экан.

Инвестициялар келажакда фойда яратиш мақсадида иқтисодий ресурсларни узок муддатга ишлатиш деб ҳам тушунилади.

Г.С.Вечканов, Г.Р.Вечкановалар таъкидлайдики, инвестиция – бу фойда олиш мақсади билан мамлакатда ёки хорижда халқ хўжалигининг турли тармоқларига давлат ёки хусусий капиталнинг узок муддатли қўйилмаларидир. В.В.Бочаров ҳисоблайдики, инвестиция тадбиркорлик ва бошқа кўринишдаги фаолият объектларига қўйилган барча турдаги мулкӣ ва интеллектуал қимматликлар бўлиб, натижада фойда (даромад) юзага келади ёки ижтимоий самарага эришилади³.

Хорижий иқтисодий адабиётларда инвестиция муаммолари бўйича назарий тадқиқотлар собиқ Иттифок олимлари илмий ишлари билан солиштирилганда инвестиция моҳиятини ёритиб беришда анча кенг миқёсдаги ёндашувга эгаллиги тавсифланади. Инвестиция ва инвестициялаш муаммолари Дж.Кейнс, П.Массе, К.Макконел, С.Брю, Э.Долан ва бошқа олимлар илмий ишларида кенг миқёсда ёритиб берилган. Француз олими П.Массе ва инглиз олими Дж.Кейнснинг инвестиция моҳиятини аниқлашдаги мавжуд тафовутларда умумий методологик ёндашув ифодаланган.

Д.Тожибоевнинг фикрича, инвестиция деганда келажакдаги натижа учун: ишлаб чиқаришни кенгайтириш ёки қайта таъмирлаш, маҳсулот ва хизматларнинг сифатини яхшилаш, малакали мутахассислар тайёрлаш ва илмий тадқиқот ишлари олиб боришга мўлжалланган молиявий ресурслар тушунилади⁴.

---

³ В.В.Бочаров. Финансово-кредитные методы регулирования инвестиций-М: Финансы и статистика, 1999-144 с.

⁴ Тожибоев Д. Иқтисодий назария (иккинчи китоб). – Т.: Шарқ, 2003-79б.

Б.А.Абдукаримов, А.Н. Жабриев, М.К. Пардаевларнинг фикрича, «инвестиция – бу молиявий (пул) ёки реал капиталга маблағ қўйиш. У пул маблағлари, кредит, қимматбаҳо қоғоз шаклида олиб борилади ва кўчма, кўчма бўлмаган мол-мулкка, интеллектуал мулкка, неъматларга бўлган ҳуқуққа ва бошқа қийматликларга қўйилади, яъни корхонанинг барча активларига ишлатилади»⁵.

Н.Ҳайдаровнинг фикрича, «Инвестиция – бу мулк шаклидан қатъий назар тадбиркорлик асосида фаолият юритаётган жисмоний ва юридик шахслар ёки давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий самара олиш мақсадида ўз ихтиёридаги молиявий, моддий ва интеллектуал бойликларини Қонун доирасида бўлган ҳар қандай тадбиркорлик объектига сарфлашидир».⁶

Инвестицияларни молиялаштириш ва бунда вужудга келадиган иқтисодий муносабатлар турли макромухит ва микромухит омиллари билан белгиланади. Макромухит омилларига иқтисодий (инфляция, солиқ даражалари, мамлакатда амалга оширилаётган пул-кредит сиёсати), сиёсий (мамлакатда сиёсий барқарорлик, қонун базасининг мавжудлиги, давлат бошқарувининг барқарорлиги ва ҳ.к.), илмий-техникавий (фан ва техника тараққиёти даражаси, саноат қудрати, мамлакатда амалга оширилаётган саноат сиёсати ва ҳ.к.) сабаблар киради. Микромухит омиллари жумласига мамлакатда рақобат даражаси, инвестициялаш воситаларидан фойдаланиш имкониятлари ва бошқалар киради.

Инвестициялаш - давлат, жисмоний ва юридик шахсларни қийматли ва моддий кўринишдаги келгусидаги турли фаолият турида фойдаланиш учун маблағ йиғиш жараёнидир.

Инвестициянинг иқтисодий моҳияти –бу асосий ва айланма капитални корхонани ташкил этиш, реконструкция ёки техник қайта қуроллантиришга сарфлаш; молиявий инвестиция бўйича – инвесторни молиявий капитални

---

⁵ Абдукаримов Б.А. ва бошқалар. Корхона иқтисодиёти (дарслик).-Т.: Фан, 2005. 241б

⁶ Ҳайдаров Н. «Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солик муносабатларини такомиллаштириш масалалари», иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Т., 2003 й., 14-15 б.

ошириш мақсадида унинг инструментларидан фойдаланиб, маблағларни акция, облигация, банк депозитларига ва бошқа қимматли қоғозларга қўйишдир.

Инвестициялар нисбатан янги тоифа бўлиб, улар мамлакатимизга Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритганидан кейин кириб келди. Иқтисодий бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик тизими амалда бўлган шароитда “капитал қўйилмалар” тушунчаси ишлатилган ва бунда асосий фондларни вужудга келтириш учун қилинадиган ҳаражатларнинг барча турлари тушунилган. Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ Ўзбекистон Республикаси ўз иқтисодий ва инвестиция сиёсатини юрита бошлади. Шу муносабат билан, тегишли ҳуқуқий база яратилди. Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг самарали олиб борилиши кўп жиҳатдан хорижий ва ички инвестицияларга боғлиқдир.

Инвестиция жараён - бу инвестицион фаолиятининг амалга ошириш жараёни бўлиб, бу бевосита инвестицион амалиётлари шаклландиган барча иқтисодий муносабатлар мажмуасидир. Амалдаги Қонунчиликка асосан инвестиция фаолияти - инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳаракатлари мажмуидир” деб белгиланган. Мазкур фаолиятини давлат аввало ягона орган сифатида қонунчиликлар, халқаро келишувлар, турли даврда ривожланган давлатларнинг стратегик сиёсатлари, турли кўринишдаги имтиёзлар, уларнинг иштирокчилари ўртасида муносабатларни тартибга солиш механизмлар ва бошқаларни ўз ичига олади. Инвестицион жараённи иқтисодий моҳиятига назар ташлайдиган бўлсак, аввало мазкур муносабатлардаги “иқтисодий асос” кўпроқ рол ўйнайди. Чунки фаолиятининг амалга оширишдан асосий мақсад қандайдир кўзланган мақсад унинг ортида қандай бўлишидан қатъий-назар самара ётади. Бу ўз навбатида, мазкур фаолиятини кенг фаоллашувига бевосита таъсир этади. Фаолиятнинг асосида шу мамлакатнинг молия тизимининг эволюцион даврлари ётади. Шунинг учун иқтисодий ривожланган мамлакатларнинг ривожланган бозор иқтисодиётига назар ташласак у ерда фақат мазкур муносабатларнинг асосий эволюцион жараёни билан боғлиқ. Чунки ҳар бир мамлакат

қонунчилиги доимий равишда бир ерда тўхтаб қолмай доимий равишда жахон иқтисодиётига мос такомиллашиб борилади ва бу кўзланган натижани беради. Бу маълум даврларни ва такомиллаштириш механизмларини ўз ичига олади. Самара ёки даромад келтирадиган мулкӣ ва интеллектуал бойликлар, яъни инвестициялар қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин:

- ✓ пул маблағлари, банклардаги мақсадли жамғармалар, пайлар, акциялар ва бошқа қимматбаҳо қоғозлар;
- ✓ ҳаракатдаги ва ҳаракатда бўлмаган мулклар (бинолар, иншоотлар, асбоб-ускуналар, ҳамда бошқа моддий бойликлар);
- ✓ муаллифлик ҳуқуқи, ноу-хаулардан ташкил топган мулкдорлик ҳуқуқлари ва бошқа интеллектуал бойликлар;
- ✓ ер ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари ҳамда мулкчилик ҳуқуқлари;
- ✓ бошқа бойликлар.

Инвестиция фаолиятини йўлга қўйишда ҳар бир мулк эгаси, биринчи навбатда ўз манфаатини кўзлаб ягона мақсадга, яъни фойда олиш ва самарага эришишни режалаштиради.

Инвестиция фаолиятини ташкил этишда ҳар бир мулк эгаси ишбилармонликни, тадбиркорликни моҳиятини чуқур англаган ҳолда иш юритиши лозим. Инвестиция фаолияти билан шуғулланувчи мулк эгаси тез ўзгарувчан бозор иқтисодиёти ва унинг кўпқиррали муносабатларини ҳар томонлама англай билиши лозим. Инвестиция фаолиятини юритишда иқтисодий ахборотга таянган соҳа бир бутун иқтисодиёт ва мамлакат миқёсида маркетинг билиларига эга бўлиши алоҳида аҳамиятга эга. Чунки барқарорлашмаган иқтисодиётда инвестор пул муомаласи, молия кредит ва банклар, солиқ сиёсати моҳиятини чуқур билмай туриб, инвестиция фаолиятини ташкил этиш таваккалчилик билан боғлиқ бўлиб, қисқа давр ичидаги инқирозга учраши мумкин. Бозор муносабатлари ривожланган етук жамиятда инвестиция фаолияти қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

- ✓ фуқаролар, давлатга қарашли бўлмаган корхоналар, хўжалик

ассоциациялари, жамоа ва ўртоқлик хўжаликлари ҳамда жамоа мулкчилиги асосида ташкил этилган ташкилотлар, нодавлат корхоналари ва муассасалари томонидан;

✓ давлатни маъмурий ва бошқарув бўлинмалари, ташкилотлари ҳамда давлат корхоналари ва муассасалари томонидан;

✓ чет эл фуқаролари, хусусий фирмалар, ассоциациялар, компаниялар ва ҳуқуқий шахслари ҳамда бошқа хорижий давлатлар ва ҳалқаро молия – кредит муассасалари томонидан;

✓ кўшма корхона кўринишида маҳаллий ва чет эл фуқаролари, ҳуқуқий шахслар ва давлатлар билан ҳамкорликда.

Инвестиция сиёсати – бу иқтисодийнинг устивор тармоқларини ривожлантириш, қўллаб – қувватлаш, марказлашган инвестициялаш жараёнидан номарказлашган инвестиция жараёнига ўтиш, устивор инвестицион лойиҳаларни қўллаб қувватлашга қаратилган механизм, услублар йиғиндиси ҳисобланади. Давлат инвестиция сиёсатини амалга оширишда кўпроқ устиворлик кичик бизнес субъектлари, хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналар тузишга қаратилган. Давлат инвестиция сиёсати мавжуд камчиликларни бартараф этиш, муаммоларни тезкорлик билан ҳал қилиш ва шу асосда инвестиция иштирокчиларининг эркин ҳаракат қила олишлари учун қулай иқтисодий, инвестицион муҳит яратишга қаратилган.

Инвестиция сиёсатининг устувор йўналишлари деб қуйидагилар ҳисобланади:

→ инвестициялар, улар ҳаракатланиши, инвестиция фаолияти иштирокчилари муносабатлари, уларни тартибга солиб туриш бўйича қулай ҳуқуқий базани яратиш, амалдаги қонунчилик – ҳуқуқий базасини такомиллаштириш;

→ иқтисодий туб ислоҳотларни амалга ошириш, мақсадли инвестицион сиёсатни юргизиш;

→ инвестицион жараёни яхшилаш ва барча инвестицион жараён иштирокчиларининг фаоллигини ошириш, хорижий инвестицияларни жалб

этиш;

→ давлат бошқарув органлари, ҳукумат ташкилотларининг назорат этиш функцияларини янада такомиллаштириш.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон иқтисодиётининг барча соҳаларида ўзгаришлар, таркибий ислоҳотлар олиб борилмоқда. Бундай ислоҳот ларнинг олиб борилиши бевосита мамлакатдаги инвестицион жараён, Давлатнинг инвестицион сиёсати, унинг устивор йўналишлари ва мамлакатдаги корхоналар инвестицион фаоллигига боғлиқ. Мустақилликнинг қисқа даврида инвестицион фаолиятни ошириш, уни кучайтириш борасида қатор амалий чора – тадбирлар ўтказилди, инвестицион фаолиятни тартибга солиб турувчи қатор қонун ва қонун ости ҳужжатлари чиқарилди ва ҳаётга тадбиқ қилинмоқда.

Ўтган йиллар мобайнида олиб борилган ижобий инвестицион ўзгаришлар натижасида мамлакатимизда қатор инвестицион объектлар ишга туширилди. Буларга мисол сифатида, Асакадаги ЎзDAEWOО, Навоийдаги Зарафшон Ньюмонт, Самарқанддаги Самкочавто, Тошкент вилоятидаги ЎзДонгжу, Бухоро вилоятидаги нефтни қайта ишлаш корхоналарини келтириш мумкин.

Инвестицияларни жалб этиш ва сарфлаш соҳаларига асосланиб инвестиция фаолияти объектларини туркумини тузиш мумкин.

Инвестиция фаолияти объектлари туркуми инвестицияларни сарфланиш соҳаларига биноан қуйидаги 1- чизмада кўрсатилган.

Инвестиция фаолиятидаги субъектлар инвесторлар бўлиб, маҳаллий ва чет эллик фуқаролар, ҳуқуқий шахслар ёки давлат ҳисобланади. Инвестицияларни амалга оширишни эса, қабул қилинган буюртмаларни бажарувчиси сифатида,

инвесторни топшириғи асосида инвестиция фаолиятини иштирокчилари таъминлайдилар.

Инвестицияни ўз белгиларига қараб қуйидаги шакллари мавжуд (2-чизма):

2-чизма. Инвестицияларнинг объектига кўра шакллари.

Ҳақиқий(капитални ташкил этувчи) инвестиция(буларни айрим ҳоллар да моддий ёки ишлаб чиқариш дейилади) булиб,буларга:

- а)асосий фондларга қўйилган маблағ;
- б)товар моддий қийматликларга қўйилган инвестициялар

Ҳақиқий инвестициялар деганда ҳақиқий активларга қўйилган маблағ тушунилиб- моддий ва номоддий кўринишда бўлади(айрим ҳолларда номоддий активларга қўйилган маблағ илмий техник ривожланишга асосланган бўлса уҳолда бу инновацион инвестиция ҳам дейилади). Ҳақиқий инвестициялар капитал қўйилма шаклида амалга ошади.

Ҳақиқий лойиҳаларга қўйилган инвестициялар-вақтлар бўйичаузок муддатли жараёндинр. Шу сабабли баҳо лаш жараёнда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

✓ лойиҳанинг рисклилигига - ҳаражатларни қоплаш муддати қанча узок булса унинг инвестицион рисклилиги шунча юқори бўлади:

✓ пулнинг вактинчалик қиймати вақт ўтиши билан инфляция натижасида унинг қадри-қийматини йўқотиши:

✓ лойиханинг жозибаторлиги бошқа вариантларга нисбатан қўйилган капитални даромадлилик даражасини компания акцияси курс қийматини рисклилик даражаси камроқ булган шароитда имконият даражада ошириш, инвестор учун бу мақсадни аниқлаш имкониятини мавжудлиги.

Молиявий инвестиция - қимматли қоғозларга қўйилган маблағ бўйича кўпроқ улуш қўшганлар учун ахамиятли бўлиб, турли хил молиявий қуроллар(активлар)га қўйилган маблағларга айтилади. Молиявий инвестициялар қуйидагилар киради: сбербанкларнинг жамғармалари; облигация; акция; пул маблағлари; депозит жамғармалар.

Молиявий инвестициялашда институтларни юқори ривожланиши асосан хақиқий инвестицияларни ҳажмини ортишига олиб боради ва амалий ёрдам беради. Шундай қилиб, бу иккала форма бир-бирини тўлдирувчи ҳисобланади.

Интеллектуал инвестициялар - келгусидаги янги ишлаб чиқариш учун техник технологик жараёнлар билан боғлиқ номоддий (илмий, ноу-хау, программалар, савдо маркалар ва бошқалар) активларга айтилади. Унинг турлари:

- ✓ илмий янгиликларни ишлаб чиқиш инвестицияси;
- ✓ мутахассисларни тайёрлаш учун қўйилган инвестиция;
- ✓ ижтимоий сохага қўйилган инвестиция,
- ✓ бошқа янгилик билан боғлиқ инвестиция.

Инвестициялашда иштирок этишга кўра инвестициялар қуйидагиларга бўлинади (3-чизма):

3-чизма. Инвестициялашда иштирок этишга кўра инвестицияларнинг турлари

Бевосита инвестициялар - объектни инвестициялаш ва маблағни қўйишни танлаш бевосита мазкур инвесторлар томонидан таналаб олиниши орқали амалга оширилса, бундай инвестициялар бевосита дейилади.

Билвосита инвестициялар - инвестициялашни бошқа шахслар (инвестицион ёки молиявий воситачилар) томонидан амалга оширилса, у ҳолда бу билвосита инвестиция дейилади. Ҳамма инвесторлар ҳам инвестицияни ташкил этиш, самарали инвестицияни танлаш ва келгусида уни бошқаришда етарли ихтисосга эга булавермайди. Бу ҳолатда улар инвестицион ва бошқа молиявий воситачилар чиқарган қимматли қоғозларини сотиб олади, ўзлари томонидан кўриб чиқилган йиғилиш ҳулосасига асосланиб, келгусида кутилган даромадни мижозлари ўртасида таксимлаш мақсадида инвестицияни кўпроқ самарали бўлган объектни танлаш, уни бошқаришда иштирок этишни ўзини мавқеини ҳисобга олган ҳолда инвестицион маблағларни жойлаштиришдан иборатдир.

Инвестициялаш давридаги қўйилманинг муддатига кўра инвестициялар қуйидагиларга бўлинади (4-чизма):

4-чизма. Инвестициялаш давридаги қўйилманинг муддатига кўра инвестиция турлари

Қисқа муддатли инвестиция- инвестициялаш муддати бир йилгача қўйилаётган маблағларга айтилади.

Узоқ муддатли инвестиция- инвестициялаш муддати бир йилдан юқори муддатга қўйилаётган маблағларга айтилади.

Булардан ташқари, мулкчилик шаклига кўра инвестициялар қўшма инвестиция, чет эл инвестицияси, хусусий инвестиция ва давлат инвестициясига; ҳудудий белгиларига кўра чет элга қўйиладиган инвестиция, ички инвестиция ва ҳудудий инвестицияларга; риск даражасига кўра рисксиз инвестиция, кам рискли инвестиция, ўртача рискли инвестицияларга; инвестициялаш шаклига кўра реал инвестициялаш рисклари ва портфел инвестициялаш рискларини ажратиш мумкин.

1.2. Корхоналарда инвестициялашнинг асосий манбалари ва йўналишлари

Деярли барча фаолият кўрсатувчи корхоналар давлатга тегишли бўлган собиқ маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитларида инвестицияларнинг асосий манбаи давлат (бюджет) маблағларидан ташкил топар эди. Гарча ўша шароитларда ҳам жамғарма фондлар – асосий инвестицион манбалар корхоналар фойдаси (даромади) ҳисобига амалга оширилган бўлса-да, корхоналарнинг маблағларни қаердан олиш ва қаерга жойлаштириш тўғрисида “боши” оғримас эди. Кўшимча манба сифатида корхоналарнинг амортизация фонди хизмат қиларди.

Мазкур тушунчалар (жамғарма фонди, амортизация фонди, фойда) ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган бўлиб, инвестицияларнинг асосий манбаи ҳисобланади. Масалан, давлат корхоналари учун асосий инвестиция манбаи қуйидагилар:

- ✓ фойда;
- ✓ амортизация фонди ва бюджет маблағлари;
- ✓ қўшма корхоналар учун – фойда, амортизация фонди ва кредит ресурслари.

Режалаштириш ва бошқарув тизимида шунингдек, инвестиция манбаларини аниқлашнинг ички ва ташқи турларидан ҳам фойдаланилади.

Инвестицияларнинг ички манбалари қуйидагилар:

- ✓ ишлаб турган асосий капиталга ҳисобланувчи амортизация ажратмалари натижасида шаклланувчи, корхонанинг ўз молиявий воситалари;
- ✓ фойданинг инвестиция эҳтиёжларига ажратилувчи қисми;
- ✓ суғурта компаниялари ва муассасалари томонидан табиий офат ва бошқа ҳодисаларда тўланувчи маблағлар;
- ✓ корхонанинг акциялар чиқариши ва сотиши натижасида олинувчи маблағлар;
- ✓ юқори турувчи ва бошқа идоралар томонидан қайтариб бермаслик асосида ажратилувчи маблағлар;
- ✓ хайрия ва шу каби бошқа маблағлар.

✓ Инвестицияларнинг ташқи манбалари қуйидагилар:

✓ марказий ва маҳаллий бюджетдан, тадбиркорликни қўллаб-қувватловчи турли хил фондлар томонидан ажратилувчи қайтариб бермаслик асосидаги маблағлар;

✓ корхоналар Низом жамғармасида молиявий ёки бошқа моддий ва номоддий иштирок шаклида, шунингдек, халқаро молия институтлари ва алоҳида шахсларнинг тўғридан-тўғри қўйилмалари шаклида киритилувчи хорижий инвестициялар;

✓ давлат ва турли хил фондлар томонидан қайтариб бериш шarti билан берилувчи кредитлар, жумладан, имтиёзли кредитлар.

Корхоналарнинг мустақил хўжалик фаолияти шароитларида ички маблағлар таркибида амортизация ажратмалари асосий ўринни эгаллайди. Унинг корхона инвестицион ресурсларидаги улуши 50% ва ундан кўпроқни ташкил этади.

Инвестицион мақсадларга йўналтирилувчи маблағлар танқислиги шароитида лизинг инвестицион фаолиятни фаоллаштирувчи муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Лизинг – молиявий кредит муносабатларининг шаклларида бири бўлиб, корхоналарнинг қурилма ва асбоб-ускуналарни ишлаб чиқарувчи корхоналар ёки махсус ташкил қилинган лизинг компанияларидан узоқ муддатга ижарага олишини англатади. Лизинг битимида кўрсатилган томонлардан ташқари инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш ҳамда уларнинг бунинг учун зарур бўлган маблағлар билан таъминлаш имкониятига эга бўлган тижорат ёки инвестицион банклар ҳам иштирок этиши мумкин.

Инвестициялардан (капитал қўйилмалардан) фойдаланишнинг асосий йўналишлари қуйидагилар ҳисобланади:

- янги қурилиш;
- корхонани кенгайтириш ва қайта тиклаш;
- ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш ва техник жиҳатдан қайта қуроллантириш;

➤ ҳаракатдаги қувватларни такомиллаштириш.

Янги қурилишга янги майдонларда махсус ишлаб чиқилган лойиҳалар асосида қурилувчи корхона, бино, иншоот ва қурилмалар мансубдир.

Фаолият юритаётган корхонани кенгайтириш қўшимча ишлаб чиқариш мажмуаларининг навбатдаги қисмларини янги лойиҳа асосида қуриш ёки асосий, қўшимча, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқаришнинг амалдаги цехларини кенгайтириш ёки қуришни англатади. У асосан, фаолият юритаётган корхона ҳудудида ёки унга туташ майдонларда амалга оширилади.

Қайта тиклаш – фаолият юритаётган корхонани маънавий ва жисмоний эскирган қурилма ва асбоб-ускуналарни ишлаб чиқаришни механизациялаштириш ва автоматлаштириш, технологик бўғинлар ва ёрдамчи хизматдаги номутаносибликларни йўқотиш йўли билан алмаштириш ёрдамида тўлиқ ёки қисман ўзгартиришни англатади. Қайта тиклашда эски цехлар ўрнига янги цехларни қуришга рухсат берилади.

Техник қайта қурулантириш алоҳида ишлаб чиқариш турларини замонавий талабларга асосан янги техника ва технологияларни киритиш, ишлаб чиқариш жараёнларини механизациялаштириш ва автоматлаштириш, эскирган қурилма ва ускуналарни янгилаш ва алмаштириш, ишлаб чиқариш тузилмаси ва ташкил этилишини яхшилаш йўли билан, корхонанинг техник даражасини ошириш бўйича чора-тадбирлар мажмуасидир. У ишлаб чиқариш интенсивлигини кучайтириш, ишлаб чиқариш қувватларини ошириш ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини яхшилашга йўналтирилган.

Молиявий ресурслар ва ер танқислиги шароитларида, иккинчи томондан эса, мавжуд ишлаб чиқариш қувватларидан унумлироқ фойдаланиш учун янги қурилишни нисбатан чекланган ҳолатда, асосан жуда зарур ҳоллардагина амалга оширилади. Шу сабабли бугунги кунда инвестицияларнинг энг кўп тарқалган йўналишлари сифатида, умуман олганда янги турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришни ҳам кўзда тутувчи мавжуд ишлаб чиқаришни кенгайтириш, қайта тиклаш ва техник жиҳатдан қайта қурулантиришни кўрсатиш мумкин.

Янги қурилиш ҳамда мавжуд ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва қайта тиклашга йўналтирилувчи капитал қўйилмалар асосан қуйидаги элементлардан иборат бўлади:

- ✓ қурилиш-монтаж ишлари харажатлари;
- ✓ машина ва ускуналар сотиб олишга сарфланувчи харажатлар;
- ✓ лойиҳа-қидирув ва бошқа илмий ишланмаларга сарфланувчи харажатлар.

Капитал қўйилмаларнинг юқоридаги турлари инвестицияларнинг технологик тузилмасини тавсифлайди. Ҳозирги пайтда иқтисодиёт ривожланишига киритилувчи капитал қўйилмаларнинг умумий ҳажмида қуйидаги тузилма вужудга келди:

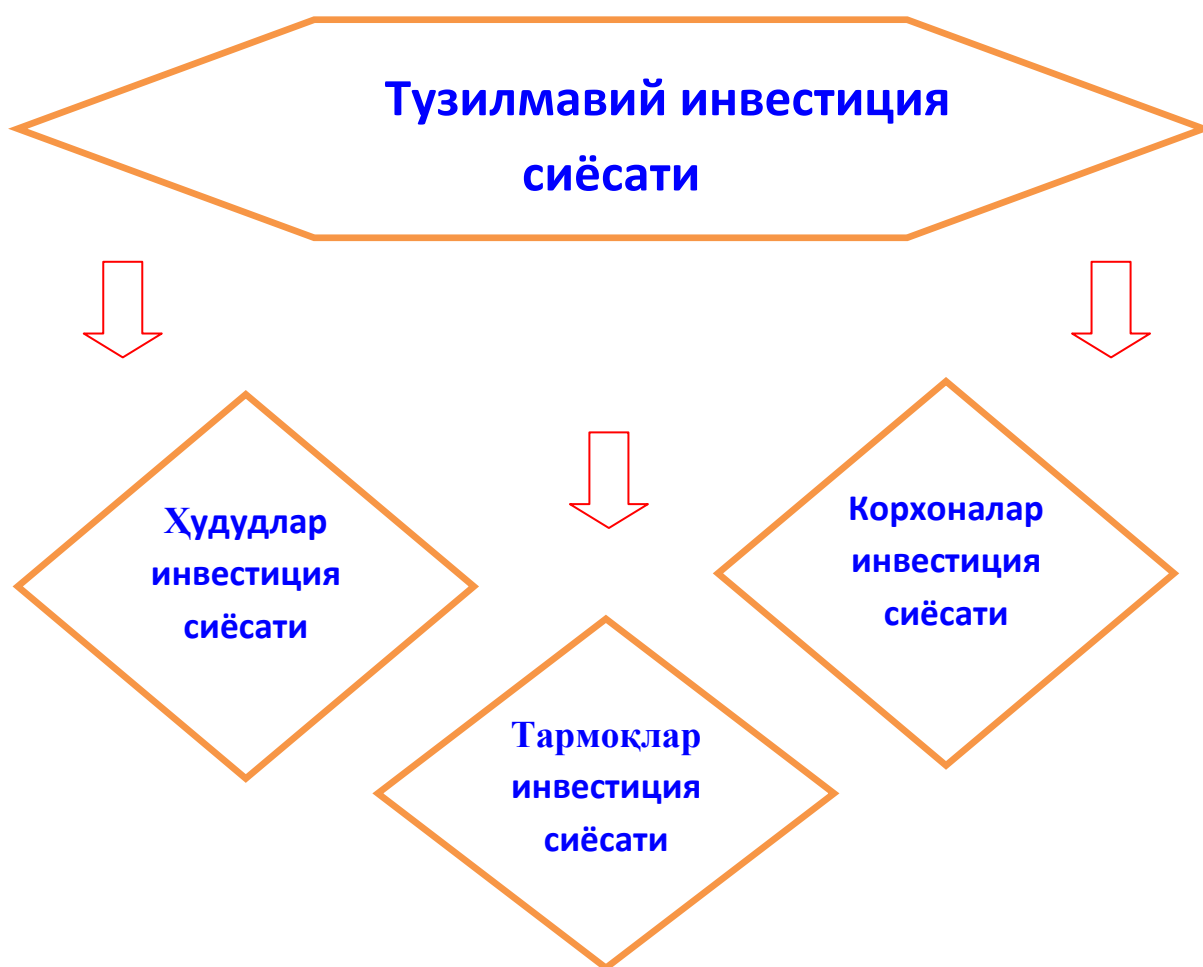
- ✓ қурилиш-монтаж ишлари харажатлари – 55-60%;
- ✓ машина ва ускуналар сотиб олишга сарфланувчи харажатлар – 35-30%;
- ✓ лойиҳа-қидирув ва бошқа илмий ишланмаларга сарфланувчи харажатлар – 10%.

Капитал қўйилмаларнинг мулк шаклига кўра тузилмаси – инвестицияларнинг давлат, акциядорлик, қўшма, ижара ва бошқа турдаги жамоа корхоналари ўртасида тақсимланишидир. У капитал қўйилмалардан фойдаланиш, шунингдек, уларнинг шаклланиш тартиби ва манбалари нуқтаи-назаридан муҳим аҳамиятга эга. Амалиёт шуни кўрсатадики, капитал қўйилмаларнинг самарали тузилмаси уларни тежаш, энг кам харажатлар билан энг кўп фойда олишга тенгдир.

Инвестицияларнинг такрор ишлаб чиқариш тузилмаси янги қурилиш ҳамда мавжуд ишлаб чиқаришни кенгайтириш, қайта тиклаш ва техник жиҳатдан қайта қуроллантиришга сарфланувчи харажатлари ўртасидаги ўзаро нисбатни ифодалайди.

1.3. Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда инвестиция сиёсати ва инвестиция дастури

Давлатимиз мустақилликка эришган йиллардан бошлаб, бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзига хос иқтисодий ривожланиш йўлидан бормоқда. Бу йўлда инвестиция сиёсатининг аҳамияти жуда катта. Чунки инвестициялар иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар, техник ва технологик янгиланишлар, корхоналарни қайта таъмирлаш ишларини амалга оширишни рағбатлантиради, мамлакат экспорт ва импорт салоҳиятини оширишга имкон яратади. Шу жиҳатдан Ўзбекистон Давлати ўз тузилмавий инвестиция сиёсатини олиб бормоқда (5-чизма).

5-чизма. Ўзбекистон Республикасининг тузилмавий инвестиция сиёсати

Тузилмавий инвестиция сиёсати худудлар, тармоқлар ва корхона инвестиция сиёсатларидан таркиб топиб, улар ўзаро боғлиқдир. Худудлар инвестиция сиёсати инвестицияни сарфлашда аҳоли, худуд ва инвестор

манфаатларини ҳисобга олган ҳолда самарали ишлатишга имкон берувчи ҳудудда олиб бориладиган чора-тадбирлар мажмуи. Тармоқ инвестиция сиёсати эса бу мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини таъминловчи тармоқлар, саноат маҳсулотларини экспорт қилиш, импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқаришни ривожлантириш, илмий-техника тараққиётини инвестиция йўли билан қўллаб-қувватлаш ҳисобланади.

Давлат тузилмавий инвестиция сиёсатида янги тармоқларни ташкил этиш ва ривожлантириш, аҳолининг истеъмол товарлари, иш жойларга бўлган талабини қисқа вақт ичида юқори даражада таъминлашга эришиш йўлида қуйидаги вазифаларга амал қилмоқда:

- ✓ эскирган ишлаб чиқаришларни секин-аста муомаладан чиқариб ташлаш;
- ✓ маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш;
- ✓ тўлов қобилиятига эга бўлган ва талабга мос ҳолда ишлаб чиқариш тузилмаларини яратиш;
- ✓ ишлаб чиқариш ресурсларидан ва илмий-техника салоҳиятидан имкон қадар юқори даражада фойдаланишни таъминлаш;
- ✓ мамлакатнинг экологик ва иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва уни кучайтириш;
- ✓ самарали, рақобатга асосланган ишлаб чиқаришлар, бозор инфратузилмаси, хизмат кўрсатиш соҳаси ва интеллектуал фаолиятлар ривожланишини уйғунлаштириш;
- ✓ иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантириш ва янги тармоқларни барпо этиш;
- ✓ аҳолининг иш билан бандлигини ва ҳамда иқтисодий фаоллигини ошириш;
- ✓ ҳудудлар ижтимоий инфратузилмасини тўлиқ шакллантириш.

Ўзбекистон Республикасининг тузилмавий инвестиция сиёсати:

1. Ҳудудлар инвестиция сиёсати;
2. Тармоқлар инвестиция сиёсати;

3. Корхоналар инвестиция сиёсати.

Тузилмавий инвестиция сиёсатини олиб боришда муҳим стратегиялар ишлаб чиқарилган бўлиб, уларнинг моҳияти кичик иқтисодий субъектлар ривожланишини қўллаб-қувватлашдан иборат. Мазкур ишларни амалга оширишда хорижий инвестицияларни жалб этиш муҳим аҳамиятга эга. Мамлакатимизда сиёсий барқарорлик, инвестиция муҳитини жуда қулайлиги хорижий инвесторлар узок муддатли инвестиция лойиҳаларини тузишда асос бўлмоқда. Бундан ташқари, жалб этилган чет эл инвестициялар ва кредитлар учун кафолатлар тақдим этиш, солиқ ва божхона таърифлари бўйича имтиёзлар, заём ва фоиз ставкаларини субсидиялаш каби шарт-шароитлар яратилмоқда, ўнлаб қонуний ҳужжатлар амал қилмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган инвестиция сиёсатининг асосий юналишлари орасида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаб кўрсатиш мумкин:

- ✓ инвестиция жалб қилиш учун халқаро меъёрлар ва конвенцияларга мос келадиган, саноати ривожланган мамлакатлар инвесторлари томонидан тан олинadиган ҳуқуқий шарт-шароитларни яратишга интилиш;
- ✓ республикага жаҳон даражасидаги технологияларни етказиб берадиган ва иқтисодиётнинг замонавий тузилишини вужудга келтиришга ёрдам берадиган инвесторлар учун очиқ эшиклар сиёсатини изчиллик билан амалга ошириш;
- ✓ ишлаб чиқариш билан боғлиқ инвестицияларни киритишга кўмаклашиш;
- ✓ мамлакатнинг кредит қобилиятини қўллаб-қувватлаш;
- ✓ мамлакатнинг айрим минтақаларида ижтимоий ва экология муаммоларини ҳал қилишга қаратилган инвестицияларни киритишга ёрдам бериш.

Ўзбекистон Республикасининг инвестиция дастури – ички ва ташқи сиёсатнинг умумий йўналиши ҳисобга олинган ижтимоий-иқтисодий ва хусусий хўжалик қарорлари мажмуаси бўлиб, маблағлардан фойдланишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш мақсадида мамлакат ичига ва хорижга

киритилган сармояларнинг йўналиши ва жойлашувини белгилайди. Ишлаб чиқариш салоҳиятининг ўсиши, иқтисодий ўсиш суръатлари, моддий ва маънавий бойликларни ишлаб чиқариш ҳажми ва сифатининг кўтарилиши ва бутун инфраструктуранинг ривожланиши кўп жиҳатдан инвестиция ва инвестиция дастурига боғлиқ. Инвестиция дастури давлатнинг инвестиция маблағларини мамлакатда моддий бойликлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун сафарбар қилиш вазифасидан иборатдир. Ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан давлат сиёсатининг бу соҳаси унинг тегишли идоралари томонидан ушбу сиёсатининг мақсад ва вазифалари амалга ошириладиган фаолиятдир. Инвестиция дастурининг ташқи томони ҳам бор бўлиб, у иқтисодиётни замонавий техника, технология ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш асосида жадал ривожлантириш вазифасини ҳал этиш учун иқтисодиётга чет эл инвестицияларини жалб этишни ўз ичига олади. Бу вазифани қўшма корхоналар барпо қилиш, яъни тўғридан-тўғри хорижий хусусий инвестициялардан фойдаланиш йўли билан ҳал этиш мумкин. Шу муносабат билан хорижий инвестицияларни ҳуқуқий тартибга солиш масалалари долзарблашади. Аниқ, самарадор ва ҳаётий риоя қилинадиган қонунларига эга бўлган очиқ ва либерал инвестиция дастури хорижий инвестицияларни жалб этишнинг қудратли қуролидир. Бундай сиёсатни ишлаб чиқиш республиканинг асосий вазифаларидан бири бўлиб қолиши керак.

Хорижий инвестиция фақат ишлаб чиқариш ва бозор ривожланган шароитда, яъни халқаро бозордаги сармоя экспорти бунгача мавжуд бўлган товарлар экспортдан юқори бўлганда пайдо бўлади.

Инвестицияларнинг миқдорий ўсиши ички инвестиция дастури (маблағларни ноишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш ҳисобига сафарбар қилиш) воситасида таъминланади. Инвестициялар сифатининг ўсиши ички (фан ва техника ютуқларини тадбиқ қилиш) ва тегишли ташқи инвестиция дастури (хорижий инвестициялар-техник таркиби ва хусусиятига кўра юқорирок бўлганларини жалб этиш) воситасида таъминланади. Ички инвестиция дастури ҳам ташқи инвестиция дастури ҳам, ҳар иккаласи

инвестициялашнинг турли манбаларидан турли шакллардаги инвестицияларни жалб этиш заруриятини назарда тутди. Инвестиция дастурининг моҳияти ва мазмуни энг қулай ҳуқуқий воситаларни топиш – инвестиция жараёни ва инвестицияни ҳуқуқий тартибга солишдан иборат. Рационал инвестиция дастурини амалга ошираётган давлат ихтиёрида ҳуқуқий тартибга солишнинг икки воситаси мавжуд: миллий-ҳуқуқий ва халқаро-ҳуқуқий. Давлатнинг ташқи инвестиция дастури ҳуқуқий нуқтаи назардан хорижий инвестициялар учун қулай ҳуқуқий муҳит яратишдан иборат бўлиб, бу миллий ҳуқуқий тартибот, миллий ҳуқуқий шакллар ва нормалардан (қонунлар ва бошқа меъёрий актлар) ҳамда халқаро-ҳуқуқий тартибот, халқаро-ҳуқуқий шакл ва нормалардан (икки ва кўп томонлама шартномалар ва битимлар) фойдаланишни назарда тутди. Буларнинг барчасида ҳам ички ҳам ташқи инвестиция сиёсатлари ҳисобга олиниши шарт.

Инвестиция дастурининг аниқ мақсадга йўналтирилган ва илмий асосланган асосий вазифаси давлатнинг жамиятда моддий ва маънавий бойликларни ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун инвестиция маблағларини сафарбар қилиш бўйича фаолият юритишидан иборат. Инвестиция фаолияти (ингл. инвестмент астивитй) – бу инвестиция киритиш ва инвестицияларни амалга ошириш бўйича олиб бориладиган амалий ҳаракатларнинг йиғиндисидир.

Инвестиция дастури алоҳида давлатлар томонидан инвестиция муносабатлари субъектларининг (давлатлар, юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан хорижий) инвестиция фаолиятини кучайтириш мақсадида чоралар тизимини назарда тутди. Инвестиция фаолияти эса унинг субъектларининг инвестицияни амалга ошириш билан боғлиқ фаолиятлари йиғиндисидир. Инвестиция фаолияти тушунчаси инвестиция дастури тушунчасининг таркибий қисми бўлиб, буни Ўзбекистон Республикаси «Инвестиция фаолияти ҳақида»ги қонунининг 14 ва 15 моддаларида ўз аксини топган.

Инвестиция дастури товар-пул муносабатларини такомиллаштириш шароитида алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур сиёсат ривожланган товар-пул

муносабатларида унча катта аҳамиятга эга эмас. Чунки ўз-ўзини бошқарувчи иқтисодиёт шароитида инвестиция дастури асосан тартибга солувчи аҳамиятга эга бўлади. Инвестицион лойиҳаларнинг манзилий дастури ҳар йили ишлаб чиқилиб, молиялашнинг асосий манбалари асосида инвестицион лойиҳаларнинг керакли рўйхатини ўз ичига олади.

Инвестицион лойиҳаларнинг манзилий дастурига киритишнинг зарур шартлари мавжуд:

- техник - иқтисодий асосларнинг мавжудлиги;
- шартномада кўрсатилган кредитларнинг вақтида қопланганлиги ва молиялаштириш манбалари тасдиғининг мавжудлиги ҳам зарур.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 420-сонли “Ўзбекистон Республикаси инвестиция дастурини шакллантириш ва амалга ошириш бўйича меъерий ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори ишлаб чиқилди. Унга кўра Ўзбекистон Республикаси инвестицион дастури ижтимоий-иқтисодий ривожланишини прогнозлашнинг муҳим қисми бўлиб давлат инвестиция сиёсатининг асосий йўналишларини акс эттиради. Дастурнинг асосий мақсади бўлиб, Ўзбекистон иқтисодиётини динамик ривожланишига, Ўзбекистон иқтисодиётнинг зарур структуравий ўзгаришларни амалга оширишга, иқтисодиётга йўналтирилган инвестициялар асосида жаҳон иқтисодий тизимига кенг интеграцияси, табиий минерал хом ашё, молиявий, моддий ва меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланишга эришиш ҳисобланади.

Дастур қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ✓ капитал қўйилмаларни молиялаштириш манбалари ёрдамида прогноз қилиш;
- ✓ муҳим инвестицион таклифларнинг таққослама рўйхати;
- ✓ инвестицион лойиҳаларнинг манзилли дастури.

Дастур қуйидагиларни амалга оширишга йўналтирилган капитал қўйилмалар прогнозини ўз ичига олади:

- ✓ табиий минерал хом ашё молиявий моддий ва меҳнат ресурсларидан

фойдаланишнинг самарасини ошириш;

✓ давлат бюджети республиканинг ички ва ташқи қарздорлиги билан боғлиқлиги;

✓ молиявий маблағлар билан тасдиқланган объектларни ва кредитлар қайтарилиши, Шунингдек, қурилиш ва қуриш материаллари саноатидаги кучларнинг баланслаштиришни киритиш;

✓ иқтисодий ва экологик жиҳатдан асосланган янги корхоналарни жойлаштириш ва регионларнинг комплекс ривожланишини ҳисобга олган ҳолда фаолият юритувчи корхоналарда қўшимча кучларни яратиш ҳамда ишлаб чиқариш, ноишлаб чиқариш инфраструктурасидаги ва меҳнат ресурсларидаги табиий бойликлардан оқилона фойдаланиш.

Ўзбекистон Республикасида инвестиция дастурининг молиялаштиришда асосан хорижий инвестициялар катта ўрин эгаллайди.

2.1. Бухоро вилояти корхоналари ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичлари таҳлили

Бухоро вилояти республикамізда жойлашган йирик ҳудудлардан бири ҳисобланади. Вилоят ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми, иқтисодиётга жорий қилинаётган инвестициялар, саноатнинг айниқса нефт ва газ саноати маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми бўйича республикамізда олдинги ўринларда туради .

Куйидаги жадвалда Бухоро вилоятининг макроиқтисодий кўрсаткичлари берилган (жадвал № 2.1.1.).

Бухоро вилоятининг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари (млрд. сўм.)

Жадвал № 2.1.1.

Кўрсаткичлар	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2016 й 2014 йилга нисбат ан %	2016 й 2015 йилга нисбат ан %
ЯҲМ, млрд.сўм	8090,7	9488,1	10924,4	135,02	115,14
Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми, млрд.сўм	3417,6	4749,5	5720	167,37	120,43
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми, млрд.сўм	3297,4	3812,3	4455,7	135,13	116,88
Капитал қўйилмалар ҳажми, млрд.сўм	3308,2	3878,4	5822,7	176,01	150,13
Пудрат ишлари ҳажми, млрд.сўм	1633,9	1979,7	2302,6	140,93	116,31
Чакана товар айланмаси, млрд.сўм	3683,5	4440,9	5595,8	151,92	126,01
Хизматлар - жами, млрд.сўм	1264,6	1543,7	4173	329,99	270,32
Ташқи савдо айланмаси ҳажми, млн. АҚШ доллари	1074,5	1004,7	815	75,85	81,12
Экспорт ҳажми, млн. АҚШ доллари	376,2	392,6	352,3	93,65	89,74
Импорт, млн. АҚШ доллари	698,3	612,1	462,7	66,26	75,59

Жадвалдан кўришиб турибдики, вилоятда ялпи ҳудудий маҳсулот 2016 йилда олдинги йилларга нисбатан тез суъратлар билан кўпайиб бормокда. Яъни, ЯХМ 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 35,02 ёки 2833,7 млрд.сўмга, 2014 йилга нисбатан эса 15,14 %га ёки 1436,3 млрд.сўмга кўпайганлигини кузатишимиз мумкин.

Саноат ишлаб чиқариш ҳажми 2016 йилда олдинги йилларга нисбатан маҳсулот ишлаб чиқариш кўпайган, уларнинг ўсиш суръати ЯХМ нисбатан паст.

Бухоро вилоятида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳажми ҳам олдинги йилларга нисбатан кўпайганлигини кўришимиз мумкин. Яъни, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 35,13% ва 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 16,88% га кўпайганлигини кўришимиз мумкин.

Таҳлил қилинаётган йилларда капитал қўйилмалар, чакана савдо айланмаси, хизматлар ҳажми ҳам олдинги йилларга нисбатан кўпайди. Аммо, шу билан бирга вилоятда ташқи савдо айланмаси олдинги йилларга нисбатан камайиб бормокда. Яъни, ташқи савдо айланмаси 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 24,15% ёки - 259,5млн.АҚШ долл ва 2015 йилга нисбатан эса 18,88%га ёки 189,7 млн. АҚШ долларига камайган.

Иқтисодиётни ривожлантиришда ишлаб чиқарилаётган ЯХМнинг тармоқлар бўйича таркибий қисмини такомиллаштириш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки иқтисодиётнинг устувор йўналишларидан бири хом-ашёни экспорт қилишдан, тайёр маҳсулотларни экспорт қилишга ўтишдир. Бундан ташқари, иқтисодиётнинг барча тармоқларини ривожлантириш ҳам республикамиз олдида турган асосий вазифалардан бири ҳисобланади.

Қуйидаги жадвалда Бухоро вилояти ЯХМ ишлаб чиқариш тармоқлари бўйича таркиби таҳлил қилинган (2-жадвал).

**ЯХМ ишлаб чиқаришнинг тармоқлар бўйича
таркибий таҳлили**

Жадвал № 2.1.2.

Кўрсаткичлар	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2016 й 2014 йилга нисбатан %	2016 й 2015 йилга нисбатан %
Жами ЯХМ:	100	100	100		
Маҳсулотлар ишлаб чиқариш:	55,41	55,83	54,31	-1,10	-1,51
Саноат	16,17	17,18	16,46	0,29	-0,72
Қишлоқ хўжалиги	29,03	28,85	28,41	-0,62	-0,44
қурилиш:	10,21	9,79	9,44	-0,77	-0,35
Хизмат кўрсатиш	16,95	16,40	17,02	0,07	0,62
Шу жумладан:					
Траспорт ва алоқа хизмати	8,70	7,69	7,95	-0,76	0,26
Савдо ва умумий овқатланиш	8,25	8,71	9,07	0,82	0,36
Ишлаб чиқаришнинг бошқа турлари бўйича	16,73	17,69	18,07	1,34	0,38
Маҳсулотларга солиқлар	10,90	10,09	10,60	-0,30	0,51

Жадвалдан кўришиб турибдики, вилоятда ЯХМда биринчи ўринни маҳсулотлар ишлаб чиқариш соҳаси эгаллаб турибди. ЯХМдаги солиштирма вазни таҳлил қилинаётган йилларда 54,31 атрофида бўлиб, 2016 йилда олдинги йилларга нисбатан камайганлигини кўришимиз мумкин. Яъни, бу кўрсаткич 2016 йилда 2014 йилга нисбатан -1,10 ва 2015 йилга нисбатан -1,51 пунктга тенг.

Маҳсулотлар ишлаб чиқариш соҳасини таҳлил қиладиган бўлсак 2016 йил саноат маҳсулотларининг ЯХМдаги улуши 16,46% ни ташкил қиляпти, аммо ушбу кўрсаткич 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 0,29 пунктга кўпайган бўлса , 2015 йилга нисбатан эса -0,72 пунктга камайган.

ЯХМ даги солиштирма вазни бўйича кейинги ўринни қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш эгаллаган. Жадвалдан кўришиб турибдики, 2016 йилда унинг солиштирма вазни 28,41 % ни ташкил қилган. Ушбу кўрсаткич 2016 йилда 2014 йилга нисбатан -0,62%га камайган бўлса, 2015 йилга нисбатан -0,44%га тенглиги кўришиб турибди.

ЯХМ даги солиштирма вазни бўйича қурилишнинг салмоғи жадвалдан кўриниб турибдики, 2016 йилда унинг солиштирма вазни 9,44 % ни ташкил қилган. Ушбу кўрсаткич 2016 йилда 2014 йилга нисбатан -0,77%га камайган бўлса, 2015 йилга нисбатан -0,35%га тенглиги кўриниб турибди.

Хизмат кўрсатиш соҳасидан “Савдо ва умумий овқатланиш” соҳаси яхши натижага ўзгараётганлиги кўриниб турибди. Яъни, “савдо ва умумий овқатланиш” хизматларини кўрсатиш ЯХМдаги солиштирма вазни таҳлил қилинаётган йилларда 9.07% атрофида бўлиб, 2016 йилда олдинги йилларга нисбатан кўпайиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Яъни, бу кўрсаткич 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 0,82 ва 2015 йилга нисбатан 0,36 пунктга юқори.

Траспорт ва алоқа хизматининг ЯХМ даги солиштирма вазни олдинги даврларга нисбатан аста-секинлик билан камайиб бормоқда. Яъни, уларнинг солиштирма вазни 2014 йилда 8,70 % ни, 2015 йилда 7,69% ни ташкил қилган бўлса, ушбу кўрсаткич 2016 йилга келиб 7,95% ни ташкил қиляпти, бошқача қилиб айтганда, бу кўрсаткич 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 0,76 ва 2015 йилга нисбатан 0,26 пунктга тенг эканлиги кўриниб турибди.

Кейинги ўринни ишлаб чиқаришнинг бошқа турлари эгаллаб турибди. Яъни, ишлаб чиқаришнинг бошқа турларининг ЯХМ даги солиштирма вазни 2016 йилда 18,07 % ташкил қилган бўлиб, ушбу кўрсаткич 2014 йилга нисбатан 1,34 ва 2015 йилга нисбатан 0,38 пунктга кўпайди ва бу ижойиб ҳолдир.

2.2.Бухоро вилояти корхоналарига инвестицияларни жалб қилиш ҳолати, манбаи ва уларнинг тармоқлар бўйича тақсимланиши таҳлили

Маълумки, инвестициялар янги корхоналарнинг бунёд этилиши ёки мавжуд корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш учун жалб қилинади. Бироқ, ҳар иккала тадбир ҳам аҳамиятли даражадаги молиявий маблағларнинг сафарбар этилишини тақозо этадики, чекланган ресурслар шароитида бу ҳолатлар доимо ҳам ижобий ечимини топавермайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида инвестициялар, ўзларининг келиб чиқиш манбаларидан қатъий назар, асосий тамойилга, яъни улардан фойдаланишнинг иқтисодий жиҳатдан самарадорлиги даражасига амал қилиши тақозо этилади. Айниқса, кейинги йилларда сарфланаётган инвестиция маблағлари орасида салмоғи жадал суръатда ўсиб бораётган хусусий инвестиция маблағлари эгалари учун бу кўрсаткич муҳим ҳисобланиб, айнан шу кўрсаткичдан келиб чиққан ҳолда улар ўз маблағларини иқтисодиётнинг қайси соҳасига киритишни ҳал этадилар. Бироқ, ўз навбатида таъкидлаш ўринлики, иқтисодиётнинг ҳар бир тармоғи ҳам мазкур сармоялар учун бир хил даражадаги самарани таъминлай олмайди. Жумладан, ўзининг аҳамиятига кўра юқори бўлган ижтимоий соҳалар айти пайтда инвесторлар учун ўз рентабеллигининг паст даражаси туфайли кам жозибали ҳисобланади.

Бухоро вилоятида фаолият кўрсатаётган ва шаклланаётган янги корхоналар, мазкур корхоналарнинг ишсизлик даражасини пасайтиришдаги ўрнининг таҳлили натижалари шуни кўрсатадики, вилоятда янги корхоналарнинг ва ишлаб чиқариш қувватларининг ишга туширилиши унинг иқтисодий қувватини оширишда ва вилоятдаги меҳнат ресурсларини ишчи ўринлари билан таъминлашда муҳим аҳамиятга эгадир. Лекин ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида вилоятдаги асосий иқтисодий муаммолардан бири шу янги корхоналарни қуришни ва ҳаракатдаги корхоналарни кенгайтириш ва қайта жиҳозлашни молиялаштиришнинг манбаларини аниқлашдир.

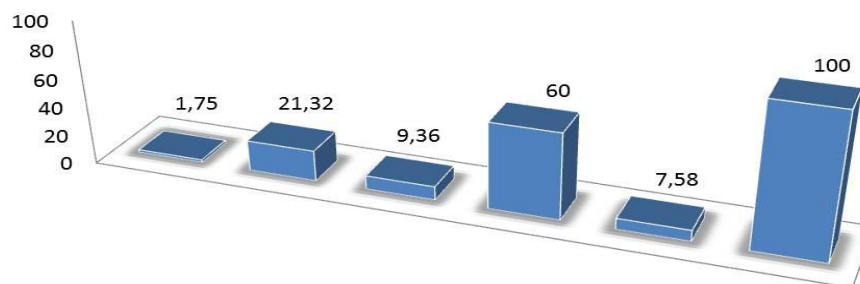
Бухоро вилоятида 2013-2016 йилларда капитал қўйилмаларни молиялаштиришда асосан қуйидаги маблағ манбаларидан фойдаланилди:

- ✓ Республика бюджети маблағлари;
- ✓ корхона ва аҳолининг хусусий маблағлари;
- ✓ банкларнинг кредитлари ва бошқа қарз маблағлари ;
- ✓ чет эл инвестициялари;
- ✓ бюджетдан ташқари фондлар маблағлари.

Барча юқорида санаб ўтилган молиялаштириш манбалари ичида корхона ва аҳолининг хусусий маблағларидан фойдаланиш салмоқли ўрин тутиб, буни қуйидаги 3-жадвалдан ҳам кўриш мумкин.

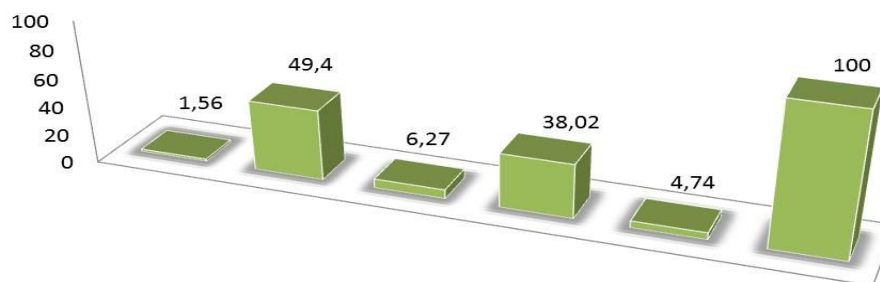
Бухоро вилоятида 2014-2016 йилларда инвестицияларнинг молиялаштириш манбалари бўйича фоиз кўрсаткичлари

Чизма - 6

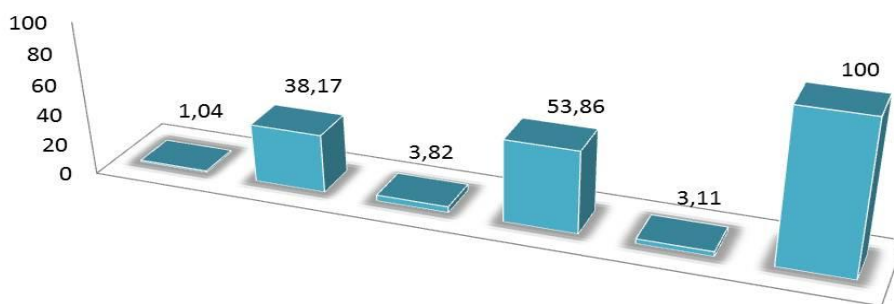
	Республика бюджети	Корхона ва аҳолининг хусусий	Банк кредитлари ва бошқа қарз	чет эл инвестициялари	Бюджетдан ташқари фондлар	Жами капитал қўйилма
■ 2014 йил	1,75	21,32	9,36	60	7,58	100

■ 2014 йил

	Республика бюджети	Корхона ва аҳолининг хусусий	Банк кредитлари ва бошқа қарз	чет эл инвестициялари	Бюджетдан ташқари фондлар	Жами капитал қўйилма
■ 2015 йил	1,56	49,4	6,27	38,02	4,74	100

■ 2015 йил

	Республика бюджети	Корхона ва аҳолининг хусусий	Банк кредитлари ва бошқа қарз	чет эл инвестициялари	Бюджетдан ташқари фондлар	Жами капитал қўйилма
■ 2016 йил	1,04	38,17	3,82	53,86	3,11	100

■ 2016 йил

Бухоро вилоятида 2014-2016 йилларда инвестицияларнинг молиялаштириш манбалари бўйича сарфланиши кўрсаткичлари*

Жадвал № 2.2.1.

Маблағларнинг манбалари	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2016 й.да 2014 й.га нисб. ўсиш даражаси, %да(+;-)
	млн. сўм	млн. сўм	млн. сўм	
Республика бюджети маблағлари	46966,7	60067,8	60700	-0,71
Корхона ва аҳолининг хусусий маблағлари	571747,8	1901013,9	2222400	16,85
Банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	250927,5	241391,9	222500	-5-54
чет эл инвестициялари	1608896,6	1463196,6	3135900	-6,14
Бюджетдан ташқари фондлар маблағлари	203138,7	182362	181200	-4,46
Жами капитал қўйилма маблағлари	2681677,3	3848032,2	5822700,0	0,00

*Бухоро вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида

Келтирилган маълумотлардан кўришиб турибдики, вилоятда йиллар давомида капитал кўйилма маблағларининг умумий ҳажми кўпайиб бормоқда.

Инвестиция маблағларининг турли манбалари бўйича сарфланиши маълумотлари асосида шуни таъкидлаш мумкинки, таҳлил қилинаётган давр мобайнида фақат корхона ва аҳолининг хусусий маблағлари ҳисобидан қилинган капитал сарфлар нисбатан барқарор ўсиш анъанасига эга бўлган. Қолган барча манбалар бўйича эса турли йилларда камайиш ҳамда кўпайиш ҳолатлари кузатилади: республика бюджети маблағларидан фойдаланиш ҳажми 2014 йилга нисбатан 2016 йилда -0,71% баравар камайган; банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари – 2014 йилга нисбатан 2016 йилда - 5,54% камайиши кузатилмоқда, чет эл инвестицияларидан молиялаштириш ҳам гоҳ кўпайиб, гоҳ камайиб бораётганини кузатиш мумкин, яъни бир текисда бормаган ёки юқорилаб ҳам кетмаган. Бюджетдан ташқари фондлар маблағларидан ҳам молиялаштиришда шу ҳолатнинг ўзини кўриш мумкин.

Демак, вилоятда корхона ва аҳолининг хусусий маблағлари ҳисобидан инвестиция киритиш ҳажмлари йилдан-йилга яхшиланиб бормоқда. Бу кўрсаткичлар эса вилоятда инвестиция муҳитининг корхона ва аҳолининг хусусий маблағлари ҳисобидан яхшиланганидан, ички инвесторларнинг ўз сармояларини ишлаб чиқаришга киритишдан манфаатдорликларини рағбатлантириш борасида бир қатор ишлар олиб борилаётганлигидан дарак беради.

Мазкур ҳолатга янада аниқроқ баҳо бериш мақсадида инвестициялашнинг мулк шакллари бўйича таркибини кўриб чиқамиз. Вилоятда инвестициялаш манбаларини мулк шакллари бўйича сарфланиши кўрсаткичларининг таҳлили шуни кўрсатадики, давлат мулкни молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлиб корхона ва аҳолининг хусусий маблағлари хизмат қилган (таҳлил қилинаётган давр йилларига мувофиқ равишда давлат сектори бўйича жами инвестициянинг 33% ва 21,3%), 2014-2016 йилларда эса Республика бюджети маблағлари асосий манба бўлиб хизмат қилган (мувофиқ равишда давлат сектори бўйича жами инвестициянинг 1,55%; 1,75%; 1,56% ва 1,04%). 2014-2016 йилларда давлат

мулкига жами 12 352 409 миллион сўмлик капитал қўйилмалар амалга оширилган бўлса, шу сумманинг 4 695 161 миллион сўми, яъни 38,01% хусусий маблағлари ҳисобидан молиялаштирилган. Умуман давлат мулкани молиялаштиришда 2016 йилда хусусий маблағларнинг салмоғи 2222400 миллион сўмни ташкил этди.

2014-2016 йилларда Бухоро вилоятида инвестициялаш манбалари ҳисобидан капитал қўйилмаларнинг мулк шакллари бўйича сарфланиши* кўрсаткичлари (млн. сўм)

Жадвал № 2.2.2.

Молиялаштириш манбалари	Давлат мулкани молиялаштириш			Нодавлат мулкани молиялаштириш		
	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2014 йил	2015 йил	2016 йил
Республика бюджетли маблағлари	46493,5	60067,8	57416,4	473,2	0	3275,4
- манба йўналиши бўйича жами маблағга нисбатан улуши, %	10,90	10,84	21,10	0,02	0,00	0,06
Корхона ва аҳо-лининг хусусий маблағлари	44020,4	26201,9	36838,5	1143561,4	1874812	2185590,5
-манба йўналиши бўйича жами маблағга нисбатан улуши, %	10,32	4,73	13,54	39,83	56,92	43,32
Банкларнинг қисқа ва узок муддатли кредитлари	17457,9	9047,1	5163,1	233469,60	232344,8	217357,4
- манба йўналиши бўйича жами маблағга нисбатан улуши, %	4,09	1,63	1,90	8,13	7,05	4,31
Қарз маблағлари	115383,1	276699,4	0	1493513,5	1186497,2	2630533,7
- манба йўналиши бўйича жами маблағга нисбатан улуши, %	27,05	49,91	0,00	52,02	36,02	52,14
Чет эл инвестициялари	203138,7	182362,0	172671,6	0	0	8533,7
-манба йўналиши бўйича жами маблағга нисбатан улуши, %	47,63	32,89	63,46	0,00	0,00	0,17
Жами капитал қўйилма маблағлари	426493,6	554378,2	272089,6	2871017,7	3293654	5045290,7
Жами маблағга нисбатан улуши, %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Бухоро вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида

Ўзлик маблағлари ҳисобидан молиялаштириш 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 7181,9 миллион сўмга камайиб кетди. Бунинг таъсирида давлат мулкани молиялаштириш учун маблағлар Республика бюджети ҳисобидан қопланди.

Вилоятимизда бозор инфраструктурасини тўла шакллантириш ва бозор тизимини такомиллаштириш мақсадида нодавлат мулкани молиялаштиришга анчагина эътибор қаратилмоқда. Мисол учун биргина 2016 йилнинг ўзида 2630533,7 миллион сўмлик чет эл инвестицияси ҳисобидан нодавлат мулки молиялаштирилди. Бу ижобий натижалар билан бирга салбий ҳолатлар ҳам мавжуд. Масалан, банкларнинг қисқа ва узоқ муддатли кредитлари ҳисобидан нодавлат мулкани молиялаштириш 2014-2015 йилларга нисбатан 2016 йилда камайган (-16112,2 ва -14987,4 млн.сўм)

Инвестиция маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги одатда бу маблағларнинг қайси йўналишлар бўйича сарфланишига боғлиқ бўлади. Бу борада Бухоро вилоятида капитал қўйилмаларнинг сарфланиши йўналишларини ўрганилганда, улар асосан қуйидаги мақсадларда фойдаланилганлигини кўриш мумкин:

- ✓ ҳаракатдаги корхоналарни қайта лойиҳалаш;
- ✓ корхоналарни техник жиҳатдан қайта қуроллантириш;
- ✓ ҳаракатдаги корхоналарни кенгайтириш;
- ✓ замонавий талабларга жавоб берувчи янги корхоналарни қуриш.

Санаб ўтилган йўналишлар бўйича сарфланган маблағлар ҳажмини 4-жадвалдан кўриш мумкин. Маълумотлардан кўриниб турибдики, юқорида кўрсатиб ўтилган мақсадларга 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 3141022,7 миллион сўмлик ва 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 1974667,8 миллион сўмлик маблағ кўп ишлатилган. Бунга таъсир қилган кўрсаткичлар янги корхоналар қурилишига 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 1641079,3 миллион сўм ҳамда 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 106409,2 миллион сўм, ҳаракатдаги корхоналарни кенгайтиришга 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 102573,3 миллион сўм ва 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 79695,9 миллион сўм,

ҳаракатдаги корхоналарни қайта лойиҳалашга 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 899292,7 миллион сўм ва 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 568702,9 миллион сўм ҳамда корхоналарни техник жиҳатдан қайта қуроолантиришга 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 498167,4 миллион сўм, 2016 йилда 2015 йилга нисбатан миллион сўм маблағнинг 2014 йилга нисбатан 300657,6 миллион сўм кўп ишлатилишидир.

Бухоро вилоятида 2014-2016 йилларда капитал қўйилмаларнинг мақсадлар бўйича ишлатилиши

Жадвал № 2.2.3.

Капитал қўйилмаларнинг ишлатилиш йўналишлари	Йиллар						2016 й. 2014 й. га нисб. ўсиш суръати (+;-)	2016 й. 2015 й. га нисб. ўсиш суръати (+;-)
	2014 йил		2015 йил		2016 йил			
	Миқдори, млн.сўм	Сол. сиғими, %	Миқдори, млн.сўм	Сол. сиғими, %	Миқдори, млн.сўм	Сол. сиғими, %		
ҳаракатдаги корхоналарни қайта лойиҳалаш	335209,7	12,5	665709,5	17,3	1234412,4	21,2	899292,7	568702,9
корхоналарни ва техник жиҳатдан қайта қуроолантириш	887635,2	33,1	1085145,0	28,2	1385802,6	23,8	498167,4	300657,6
ҳаракатдаги корхоналарни ва кенгайтириш	211852,5	7,9	234729,9	6,1	314425,8	5,4	102573,3	79695,9
замонавий талабларга жавоб берувчи янги корхоналарни ва қуриш	1246979,9	46,5	1823967,2	47,4	2888059,2	49,6	1641079,3	106409,2
Жами:	2681677,3	100	3848032,2	100	5822700,0	100	3141022,7	1974667,8

Бу эса ўз навбатида янги иш ўринларини қулайтиришга ижобий таъсир кўрсатади. Пировард натижада эса корхоналарда иш самарадорлиги, ишлаб чиқариш ҳажми, меҳнат унумдорлигининг ўсишида, шунингдек бир қатор ижобий иқтисодий кўрсаткичларга эришишда муҳим аҳамиятга эгадир.

2.3. Бухоро вилоятида мулк шакли бўйича капитал қўйилмалар ишлатилишининг таркибий тузилишининг таҳлили

Капитал қўйилмаларни мулк шакли бўйича ишлатилишининг таркибий тузилишини таҳлил қилганимизда қуйидаги натижаларга дуч келдик (6-жадвал)

Бухоро вилоятида 2014-2016 йилларда мулк шакли бўйича капитал қўйилмалар ишлатилишининг таркибий тузилиши* (млн.сўм)

Жадвал № 2.3.1.

Капитал қўйилмаларнинг ишлатилиш йўналишлари	Мулк шакллари					
	Давлат мулки			Нодавлат мулки		
	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2014 йил	2015 йил	2016 йил
ҳаракатдаги корхоналарни қайта лойиҳалаш	233291,9	200130,5	55506,2	1300571,0	2104644,9	4106051,3
йўналиш бўйича жами маблағга нисбатан салмоғи,%	54,7	36,1	20,4	45,3	63,9	79,6
корхоналарни техник жиҳатдан қайта куроллантириш	113447,2	110321,2	42718,0	2107326,9	2638216,8	4253180,0
йўналиш бўйича жами маблағга нисбатан салмоғи,%	26,6	19,9	15,7	73,4	80,1	84,3
ҳаракатдаги корхоналарни кенгайтириш	24395433,9	216761,8	64213,1	1228795,5	2005835,2	3854602,0
йўналиш бўйича жами маблағга нисбатан салмоғи,%	57,2	39,1	23,6	42,8	60,9	76,4
замонавий талабларга жавоб берувчи янги корхоналарни қуриш	144581,3	137485,7	44894,7	1897742,6	2476827,8	4212817,7
йўналиш бўйича жами маблағга нисбатан салмоғи,%	33,9	24,8	16,5	66,1	75,2	83,5
Жами капитал қўйилма маблағи	426493,6	554378,2	272089,6	2871017,7	3293654	5045290,7

*Бухоро вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида

Жадвалдаги маълумотлардан кўришиб турибдики, таҳлил қилинаётган йилларда давлат мулкига нисбатан нодавлат мулкини молиялаштиришнинг ҳажми йилдан-йилга ўсиб бормоқда. 2016 йилда нодавлат мулкини молиялаштиришга ишлатилган капитал маблағларнинг ҳажми 2014 йилга нисбатан 2174273 миллион сўмга ёки 75,7% га ва 2015 йилга нисбатан эса 1751636,7 миллион сўмга ёки 53,1% га кўпдир. Бизнинг фикримизча, бунинг

асосий сабаблари биринчи навбатда нодавлат мулкига тегишли бўлган корхоналар сонининг йилдан-йилга ортиб бораётганлиги бўлса, иккинчидан вилоятда бозор инфраструктураси шакллантирилаётган ҳозирги иқтисодий ривожланиш босқичида хусусий мулкчиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилаётганлигидир.

Шунингдек, вилоятда таҳлил қилинаётган йилларда ҳаракатдаги корхоналарни қайта лойиҳалашга ишлатилган капитал қўйилмалар ҳажми давлат мулкида 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 13,7% га ва 2015 йилга нисбатан 75,7% га кўпайган бўлса, нодавлат мулкида эса бу кўрсаткич 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 215,7% 2015 йилга нисбатан эса 95,0% га кўпайган. Шу жумладан, нодавлат мулкидаги корхоналарнинг янги технологияларни жорий қилишдаги фаол ҳаракатлари натижасида таҳлил қилинаётган йилларда корхоналарни техник қайта қуроллантиришга ишлатилган капитал қўйилмалар ҳажми 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 2145853,1 миллион сўмга ёки 215,7%га, 2015 йилга нисбатан эса 2001406,4 миллион сўмга ёки 95,0% га кўпайган, давлат тасарруфидаги корхоналарда эса бу кўрсаткич 2016 йилда 2014 йилга нисбатан - 70729,2 миллион сўмга ёки -27,6%га, 2015 йилга нисбатан эса - 67603,2 миллион сўмга ёки 28,7%га камайган.

Бир қатор ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланувчи корхоналар давлат тасарруфидан чиқарилгандан сўнг, бу корхоналарда ишлаб чиқаришни кенгайтиришга ҳаракат қилинди ва натижада таҳлил қилинаётган йилларда бу йўналишда фойдаланилган капитал қўйилмалар ҳажми 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 2625806,5 миллион сўмга ёки 213,6% га, 2015 йилга нисбатан эса бу кўрсаткич 1848766,8 миллион сўмга ёки 92,1% га кўпайди.

Вилоятда бу соҳадаги асосий муаммолардан яна бири замонавий талабларга жавоб берадиган янги корхоналар сонини оширишдир. 2016 йилда хусусий секторда янги корхоналарни қуришга 2014 йилга нисбатан 2315075,1 миллион сўмлик ёки 121,9%, ҳамда 2015 йилга нисбатан 1735989,9 миллион сўмлик ёки 70,0% капитал маблағлар ишлатилди. Давлат мулкига тегишли бўлган йўналишда эса янги корхоналарни қуришга ишлатилган капитал

қўйилмалар ҳажми -99686,6 миллион сўмга ёки -21,0%га, 2015 йилга нисбатан эса -92591 миллион сўмга ёки 22,6%га камайган. Бу кўрсаткичлардан кўриниб турибдики, нодавлат мулкнинг салмоғи йилдан-йилга ортиб бормоқда. Бу вилоятда давлат мулкни хусусийлаштириш бўйича амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг пировард натижасидир.

Биз юқорида вилоятдаги корхоналарни қайта жиҳозлашга ва янги корхоналарни қуришга жалб қилинган маблағларнинг манбаларини таҳлил қилиб чиқдик. Таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, вилоятдаги қилинган харажатлар асосан бешта манба ҳисобидан молиялаштирилган. Булар:

- ✓ Республика бюджети ҳисобидан;
- ✓ корхона ва аҳолининг ўз маблағлари ҳисобидан;
- ✓ банкларнинг қисқа ва узок муддатли кредитлари ҳисобидан;
- ✓ қарз маблағлари ҳисобидан;
- ✓ -чет эл инвестициялари ҳисобидан.

Ҳозирги вақтда янги корхоналар қурилишининг сони қанчалик кўп бўлса, вилоятда аҳоли бандлиги даражасини ошириш учун шунчалик муҳим ижтимоий ва иқтисодий аҳамиятга эгадир. Демак, шу фикр мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда янги корхоналар қурилишига ва ҳаракатдаги корхоналарни қайта жиҳозлашга юқорида санаб ўтилган инвестициялаш манбаларидан ташқари Давлат бандлик жамғармалари ҳисобидан ҳам фойдаланилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Давлат бандлик жамғармаси 1992 йилда «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонунга мувофиқ ташкил этилган бўлиб, аҳолини иш билан таъминлаш соҳасидаги давлат сиёсатини амалга ошириш билан боғлиқ тадбирларни молиялашга мўлжалланган бюджетдан ташқари давлат жамғармасидир.

Жамғарманинг даромадлари асосан иш берувчиларнинг мажбурий суғурта бадаллари, корхонада тўланадиган иш ҳақи жамғармасидан 3% миқдордаги бюджет ажратмалари, шунингдек маҳаллий бошқарув органларининг трансфертлари ҳисобига шаклланади.

2.4. Бухоро вилояти корхоналарнинг инвестицион фаоллигига таъсир килувчи омилларнинг SWOT таҳлили

Ҳар бир вилоятнинг ўзига хос хусусиятилари мавжуд. Инвестицион фаоллигини таҳлили қилиш учун бир қатор методлардан фойдаланилади. Уларнинг орасида кенг тарқалган метод - бу SWOT таҳлилидир. Ушбу метод бозор ҳолатини, корхоналарнинг кучли ва заиф томонларини, корхоналарнинг имкониятларини ва хавф-хатарларни олдиндан билиб олишга имкон яратади

Бухоро вилояти корхоналарнинг инвестицион фаоллигига таъсир килувчи омилларнинг SWOT таҳлили

Жадвал № 2.4.1.

ИМКОНИАТЛАРИ	ХАВФ-ХАТАРЛАР
1.Маҳаллий корхоналарнинг нефт-газ қазилма бойликларини казиб олишда иштирок этиши.	1.Хорижий давлатлардаги техника, материалларни мол етказиб берувчиларга боғлиқ бўлиб қолиши.
2. Хорижий инвестициялардан фойдаланиш.	2. Корхона ва аҳолининг харидорлик даражасининг пастлиги.
3. Энергия тежайдиган технологиялардан фойдаланиш.	3. Фоиз ставкаларининг юқорилиги.
4.Маҳсулотларнинг рақобатбардошлиги ошиши.	4. Рақобатчилар.
5.Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ассортиментининг кенгайиши.	5. Талабнинг ўзгариши.

КУЧЛИ ТОМОНЛАРИ	ЗАИФ ТОМОНЛАРИ
<p>1. Нефт ва газ конларининг мавжудлиги (хорижий инвестициялардан фойдаланиш нефт ва газ конларини ўзлаштиришга имкон яратади)</p> <p>2. Йирик озиқ-овқат ва енгил sanoat корхоналарининг мавжудлиги (ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини оширади)</p> <p>3. Хорижий давлатларга чиқиш йўлларининг мавжудлиги (Вилоятда ишсизлик даражасини камайтиради)</p> <p>4. Малакали иш кучининг мавжудлиги</p>	<p>1. Янги ишлаб чиқариш корхоналарини қуришга ва мавжуд корхоналарни модернизация қилишга инвестицияларнинг этишмаслиги (Машина ва дастгоҳларнинг жисмоний ва маънавий эскириши маҳсулотларнинг рақобатбардошлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин)</p> <p>2. Sanoat корхоналар асосий фондларининг маънавий ва жисмоний эскирганлиги (Sanoat корхоналарида инвестицион фаоллигининг пастлиги)</p> <p>3. Маҳсулотларнинг таннархи юқори туфайли рақобатдош эмаслиги.</p> <p>4. Илмталаб маҳсулотларнинг ишлаб чиқарилмаслиги (илмталаб маҳсулотларнинг ишлаб чиқарилмаслиги хорижий давлатларга маҳсулот экспорт қилиш хажмига салбий таъсир кўрсатади)</p> <p>5. Менежмент ва маркетингнинг кучсизлиги (Менежмент ва маркетинг пастлиги бозор иқтисодиётининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин)</p> <p>6. Хорижий инвесторларга боғлиқлиги.</p> <p>7. Машинасозлик соҳаси бўйича тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг йўқлиги.</p>

Жадвалдан кўриниб турибдики, бизнинг фикримизча, Бухоро вилояти корхоналарининг ривожланиши учун биринчи навбатда, маҳаллий хом-ашёдан унумли фойдаланиш, хорижий инвестициялардан фойдаланиш, энергия тежайдиган технологиялардан фойдаланиш, маҳсулотларнинг рақобатбардошлиги ошириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ассортиментини кенгайтириш ва бошқаларга эътиборни кучайтириш зарур.

2.5. Бухоро вилояти корхоналарида инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш манбалари ва таҳлили

Маълумки, корхоналарнинг олдида турган асосий вазифалардан бири инновацион фаолиятни кучайтиришдан иборат. Инвестиция фаолиятни ривожлантиришнинг асосий мақсади - ишлаб чиқаришга янги техника ва технологияларни жорий қилиш орқали маҳсулот ассортиментини кенгайтириш ва маҳсулот сифатини оширишдан иборат.

Бизнинг мавзумиз “Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда инвестицияларнинг ўрни” эканлигидан келиб чиқиб, вилоятдаги иккита саноат корхонасини: “Когон ёғ-экстракция заводи” АЖ ва “Бухородонмаҳсулотлари” АЖни ривожлантиришда инвестицияларни жалб қилинаётганлиги ҳолатини ўрганиб, ўз таклифларимизни киритдик:

1) “Когон ёғ-экстракция заводи” АЖда ишлаб чиқаришга инвестицияларни жалб қилишга катта эътибор берилляпти.

“Когон ёғ-экстракция заводи” АЖда инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш манбалари

Жадвал № 2.5.1.

Кўрсаткичлар	2014 йил		2015 йил		2016 йил		Ўсиш суръати %
	млн. сўм	%	млн. сўм	%	млн. сўм	%	
Ишлаб чиқаришни ривожлантириш фонди	-	-	16550494	28,48	16434981	27,03	89,3
Ташқи инвесторлар	-	-	-	-	-	-	-
Акциялар бўйича давлат улуши	5000,0	52,14	8500,0	52,14	8913,0	51	56,0
Қисқа муддатли банк кредитлари	-	-	1100000	19,38	2000000	21,97	181,8
Узоқ муддатли банк кредитлари	-	-	-	-	-	-	-
Жами	5000,0	52,14	17658994	100	18443894	100	

Жадвалдан кўриниб турибдики, корхонада ишлаб чиқаришга инвестицияларни жалб қилишга катта эътибор берилляпти. Яъни, таҳлил қилинаётган йилларда жами инвестициялар 18 443 894 млн.сўмга ёки 269 %га

кўпайди. Таҳлил қилинаётган йилларда инвестицияларнинг манбаида ҳам бир қатор ўзгаришлар рўй берди. Бу ерда биринчи навбатда, корхонада қисқа муддатли банк кредитларининг улуши йилдан-йилга кўпайиб бораётганлигини кўришимиз мумкин.

Жадвалдан кўришиб турибдики, корхонада қисқа муддатли банк кредитларининг улуши 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 900000 млн.сўмга ёки 81,8 %га кўпайганлигини кўришимиз мумкин.

Инвестицияларнинг ҳажми бўйича ишлаб чиқаришни ривожлантириш фонди эса ўтган йилга нисбатан камайган. Яъни, жадвалдан кўришиб турибдики, корхонада ушбу фонднинг миқдори 2016 йилда 2015 йилга нисбатан -115513 млн.сўмга ёки 89,3 %га камайди (маълумки, ушбу фонднинг асосий манбаи асосий фондларнинг амортизацияси ва соф фойданинг бир қисми ҳисобланади).

“Когон ёғ-экстракция заводи” АЖда инвестицияларнинг маълум қисмини давлат улушидаги акциялардан олинадиган дивидендлар ташкил қилади. Жадвалдан кўришиб турибдики, корхонада ушбу манбанинг ҳажми ҳам йилдан-йилга ошиб бормоқда. Яъни, агар 2014 йилда ушбу манбанинг ҳажми 5000,0 млн.сўмни (52,14%), 2015 йилда 8500,0 млн.сўмни (52,14%) ташкил қилган бўлса, 2016 йилга келиб унинг миқдори 8913,0 млн.сўмни (51%) ташкил қилди ёки бу кўрсаткичлар 2014 йилга нисбатан 3500 ва 2015 йилга нисбатан атиги 413 млн.сўмга кўпайган ёки ўтган йилларга нисбатан 1,14%га камайган. Ушбу манбанинг камайишига асосий сабаб корхонада соф фойданинг ўтган йилларга нисбатан камайиши сабаб бўлди.

Таҳлил қилинаётган йилларда корхонада инвестициялар энг катта миқдори совун цехи қайта жиҳозлашга йўналтирилди. Ушбу цехни қуришга корхона 395 млн.сўм миқдорда инвестиция йўналтирди. Бу цехнинг қурилиши корхонада қўшимча совун маҳсулотлари ишлаб чиқаришга имкон яратади. Ҳозирги вақтда корхонага хом-ашёнинг етишмаслиги, корхонада фойдани кўпайтиришнинг бошқа йўллари излашни талаб қилади. Шунинг учун

корхонада совун цехининг қурилиши корхона фойдасини кўпайтиришнинг асосий йўлларида бири ҳисобланади.

Таҳлил қилинаётган йилларда корхонада капитал маблағлар асосан қуйидаги тадбирларни амалга оширишга йўналтирилди:

- ✓ Пресслар ости фундаментининг металл конструкцияларини мустаҳкамлаш.
- ✓ Экстракция цехида тостер учун бир дона кондендат ўрнатиш.
- ✓ Шрот омборида олинаётган шротнинг совутилишини яхшилаш мақсадида сув билан таъминлаш.

Юқоридаги тадбирларнинг номидан маълум бўлаяптики, корхонада асосан капитал маблағлар мавжуд асосий фондларнинг иш ҳолатини сақлаб қолишга йўналтирилган.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар олдида турган асосий мақсадлардан бири – бозорга олиб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини таъминлашдан иборат. Шунинг учун, ушбу корхонада келажакда инвестициялар корхонада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифатини оширишга ва ассортиментини кенгайтиришга йўналтирилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

2) “Бухородонмаҳсулотлари” АЖда ишлаб чиқаришга инвестицияларни жалб қилишга катта эътибор берилляпти.

“Бухородонмаҳсулотлари” АЖ да инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш манбалари

Жадвал № 2.5.2.

Кўрсаткичлар	2014 йил		2015 йил		2016 йил		Фарқи
	млн. сўм	%	млн. сўм	%	млн. сўм	%	
Корхона маблағлари	92,7	14,3	8408,3	84,1	304,9	21,0	6,6
Ташқи инвесторлар	-	-	-	-	-	-	-
Қисқа муддатли банк кредитлари	40,0	7,8	80,0	0,8	50,0	3,4	-4,3
Узоқ муддатли банк кредитлари	514,9	77,9	1500,6	15,1	1100,0	75,6	-24,4
Жами	647,6	100	9988,9	100	1454,9	100	

Жадвалдан кўриниб турибдики, корхонада ишлаб чиқаришга инвестицияларни жалб қилишга эътибор олдинги йилдагига нисбатан ижобий томонга ўзгармоқда. Яъни, таҳлил қилинаётган йил 2016 йилда жами инвестициялар 2014 йилга нисбатан 807,3 млн.сўмга кўпайган. Шунинг билан биргаликда, 2015 йилга нисбатан эса -8534 млн.сўмга камайди.

Таҳлил қилаётган йилларда инвестицияларнинг манбаида ҳам бир қатор ўзгаришлар рўй берди. Бу ерда, биринчи навбатда, корхонада ўз маблағларининг бошқа манбаларга нисбатан турли миқдорда ўзгариб борган. Яъни, жадвалдан кўриниб турибдики, корхона 2014 йилда жами инвестицияларнинг 14,3% корхонанинг ўз манбалари ташкил қиладиган бўлса, ушбу кўрсаткич 2015 йилда 84,9% ни, 2016 йилда 21% ни ташкил қиляпти.

Инвестицияларнинг ҳажми бўйича кейинги ўринни узоқ муддатли банк кредитлари ташкил қиляпти. Яъни, жадвалдан кўриниб турибдики, корхонада ушбу кредитларнинг улуши 2014 йилда жами инвестицияларнинг 77,9% ни, 2015 йилда 15,1%ни ва 2016 йилда 75,6%ни ташкил қиляпти.

Жадвалдан кўриниб турибдики, корхонада қисқа муддатли банк кредитларининг улуши 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 10,0 млн.сўмга ёки 25% га кўпайган бўлса, 2015 йилга нисбатан - 30 млн.сўмга ёки 52,5% га камайганлигини кўриш мумкин.

“Бухородонмахсулотлари” АЖда инвестицияларнинг маълум қисмини давлат улушидаги акциялардан олинадиган дивидентлар ташкил қилади. Жадвалдан кўриниб турибдики, корхонада ушбу манбанинг ҳажми йилдан йилга турли миқдорни ташкил қиляпти. Чунки ушбу инвестициянинг ҳажми олинадиган соф фойда ва дивидент фондининг ҳажмига боғлиқ. Яъни, корхонада соф фойданинг ўтган йилларга нисбатан камайиши сабаб бўлди.

Таҳлил қилинаётган йилларда корхонада инвестициялар энг катта миқдорда Янги нон пишириш цехини ўрнатишга сарфланди. Ушбу тадбирни амалга оширишга корхонада 150875 млн. сўм ажратилди. Таҳлил қилинаётган йилларда корхонада капитал маблағлар асосан қуйидаги тадбирларни амалга оширишга йўналтирилди:

- ✓ Тегирмондаги машина аппаратларни ўрнатиш.
- ✓ Шамоллатгич аппаратини сотиб олиш
- ✓ Қурилиш бўлими учун бетон қорувчи машинани сотиб олиш.

Юқоридаги тадбирларнинг номидан маълум бўлаяптики, корхонада асосан капитал маблағлар мавжуд асосий фондларнинг иш ҳолатини сақлаб қолишга йўналтирилган.

Миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида корхоналар олдида турган асосий мақсадлардан бири – бозорга олиб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини оширишдан иборат. Шунинг учун, ушбу корхонада келажакда инвестициялар корхонада ишлаб чиқарилётган маҳсулотларнинг сифатини оширишга ва ассортиментини кенгайтиришга йўналтирилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

3.1. Саноат корхоналарининг инвестиция фаолиятини кучайтириш йўллари

Ҳар қандай давлатнинг иқтисодий ривожланиши унинг инвестиция сиёсатига боғлиқ. Бозор иқтисодиёти шаклланиши ҳуқуқий, молиявий ва институционал такомиллашиши асосида халқаро инвестицион ҳамкорлик жараёнида Ўзбекистоннинг бевосита иштирокини талаб этади. Мамлакат иқтисодиётига чет эл инвестицияларини жалб этиш давлатнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Инвестицион стратегиянинг асосий мақсади - давлат иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми сифатида мамлакат жами хўжалик мажмуини ривожлантириш ва стабиллаштиришни таъминлашдир. Инвестиция ишлаб чиқаришни кенгайтиришнинг энг асосий йўналиши ҳисобланади.

Ўзбекистон иқтисодиётининг бир томонлама ривожланишига қатъий барҳам бериб, кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантириш фаол инвестиция сиёсати юритишни тақозо этади.

Инвестиция сиёсатини амалга оширишда инвестицион жараён қатнашчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб бериш, мамлакатда инвесторлар учун тўлақонли рақобатни таъминлаш, молиявий, моддий ва ақлий бойликларни бошқаришда батамом эркин ҳаракат қилиши учун тегишли инвестицион муҳит ва кафолатлар яратиш ҳамда бошқа шу каби бозор муносабатларининг асосий унсурларидан фойдаланиш талаб этилади.

Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётни диверсификация этиш, иқтисодиёт тармоқларининг рақобатдошлигини ошириш ҳамда маҳаллий ишлаб чиқариш корхоналарининг экспортдаги ҳажмини кенгайтиришга қаратилган инвестиция фаолиятини тартибга солувчи 50 дан ортиқ ҳуқуқий-ҳужжат қабул қилинди, жумладан, “Концессиялар тўғрисида”ги, “Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги, “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги, “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги 30.04.1998 йилдаги Қонуни; “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги, “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги Қонунлар айти шу мақсадга хизмат қилмоқда.

Ҳозирги глобаллашув шароитида, бозор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб, жаҳонда инвестициялар учун қатъий кескин кураш давом этмоқда. Ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш, мамлакатимиз иқтисодиётига бевосита хорижий инвестицияларнинг жалб қилинишини таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни такомиллаштириш, хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, маблағларни энг устувор йўналишларда ҳамда рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ йўналишларда мужассам қилиш республикада ўтказилаётган инвестиция сиёсатининг асосий тамойилларидир⁷.

Маълумки, Ўзбекистон ёғ-мой саноатини ривожлантириш учун катта имкониятларга эга давлатлар жумласига киради. Республика ёғ-мой саноатининг инвестицияларга бўлган эҳтиёжи юқори. Шу жиҳатдан тармоққа инвестицияларни жалб қилиш миллий иқтисодиёт ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, бугунги кунда ёғ-мой саноати корхоналарининг ривожланишида хорижий инвестицияларнинг ўрни беқиёсдир.

Маҳаллий корхоналар ишлаб чиқариш техника ва технологиясининг замон талаби даражасида эмаслиги ва уларда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифат нуқтаи-назаридан талабга жавоб бермаслиги тармоққа турли кўринишдаги хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва илғор техника-технологияларни ишлаб чиқаришга кенг жорий қилиш зарурлигини кўрсатмоқда. Шу нуқтаи-назардан, ёғ-мой саноати корхоналарига Швецария, Олмония, Чехия, Польша, Италия, Франция, Россия давлатларидан инвестициялар жалб этилди ва шу йўналишда талайгина ишлар режалаштирилиб, инвесторларга нисбатан қонуний заминлар яратилди.

Бугунги кунда мамлакатда иқтисодий ўсишни жадаллаштириш ва республикада мавжуд бўлган маблағ етишмовчилигини бартараф этиш учун инвестиция ҳажмини кескин кўпайтириш, инвестиция манбаларини топиш ва уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш талаб этилади. Шу мақсадда,

---

⁷ Маҳмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. – 86-б.

инвестицион жараёни тартибга солишнинг мақбул механизмини танлаш; ўз ресурслари ва капитал қўйилмаларни молиялаштириш манбаларининг оқилона нисбатини аниқлаш; хорижий ҳамкорлар билан алоқа ўрнатиш ва уларнинг маблағларини мамлакат иқтисодиётига жалб қилиш; капитал қўйилмалар самарадорлигини ошириш борасида муваффақиятларга эришиш лозим бўлади.

Маълумки, инвестиция жараёнини такомиллаштиришда молия тизими муҳим ўрин тутди. Бу тизим замонавий бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорлар билан ишлашнинг асосий ва барқарор воситаси ҳисобланади. Молиявий тизим ишлаб чиқариш ихтисослашувининг жадал суръатлар билан ривожланишига, молиявий активларнинг тезда пулга айланиши ва таваккалчилик хусусиятлари билан молиявий шаклдаги жамғарма миқдорини кўпайтиришга имконият яратади. Унинг ривожланиши эса, инвестициялашнинг ички имкониятини кенгайтиради ва иқтисодий ўсишни таъминлайди. Молиявий тизим асослари ишлаб чиқариш субъектлари ва молиявий муассасаларнинг иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа шу каби муносабатларини тартибга солиб турувчи ҳамда уларга оғир тушмайдиган солиқ тизимларини шакллантириш орқали яратилади.

Бугунги кунда молиявий бозорларнинг динамик сектори жамоавий инвестициялашнинг турли шакллари ҳисобланади. Кенг тарқалган ва истиқболли жамоавий инвестициялаш шакли турли инвестицион фондлардир. Инвестицион жараён ўзининг ривожланишида бир қатор босқичларни босиб ўтади. Меҳнат тақсимоти, ишлаб чиқариш жараёнларининг мураккаблашуви, инвестицион товарлар янги турларининг пайдо бўлиши жараёнида қимматли қоғозлар инвестицион бозорда асосий ролни эгаллайди. Шу билан қимматли қоғозлар инвестицион товарларнинг потенциал шакли кўринишига эга бўлади.

Инвестицияларни молиялаштиришда маблағларини акциядорлик капитали бозорига жалб этиш ҳамда хусусий бизнеснинг, банк ва суғурта компаниялари ташкил этган махсус фирмаларнинг қўшма инвестициялари муҳим аҳамият касб этади. Бу манбалар иқтисодиётнинг мунтазам ривожланиб бориши ҳамда инвестициялашда маблағлардан тўғри фойдаланиш имконини беради.

Инвестицияларни жалб этиш фаолиятига молиявий таъсир кўрсатувчи омилларнинг яна бири тезлаштирилган амортизация усулини қўллашдир. Ушбу амортизация ажратмалари асосий воситаларни тўлиқ янгилаш учун хизмат қилиши зарур. Шунингдек, инвестициялашни жадаллаштиришнинг ўзига хос хусусиятларига эга бўлган инвестиция манбалари ичида четдан жалб этилган маблағлар, жумладан, кредитлар, айниқса, чет эл кредитлари муҳим ўрин тутди.

Ҳозирги кунда мамлакат корхоналарини етарли даражада кредит ресурслари билан таъминлаш учун маҳаллий кредит линияларининг имкониятлари чекланган бўлса, хорижий кредит линиялари томонидан киритилаётган кредитлар ҳажми етарли эмас. Шунинг учун корхоналарнинг иқтисодий-молиявий салоҳияти чекланган бугунги шароитда марказлашган кредитлар иқтисодиётнинг тегишли тармоқларини инвестициялашни жадаллаштиришда муҳим аҳамият касб этади. Бизнингча, ёғ-мой саноати корхоналарини инвестициялашни жадаллаштириш мақсадида аҳолининг бўш пул маблағларини, корхона ходимларининг пул маблағларини, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг бўш турган маблағлари ҳисобидан махсус фонд ташкил этилса мақсадга мувофиқ бўлади. Мазкур фонд тармоқ корхоналарини имтиёзли кредитлар билан таъминлашни ўз зиммасига олиши лозим бўлади. Айниқса, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни рағбатлантириш мақсадида уларга ажратиладиган кредитларнинг имтиёзи юқори бўлиши керак. Бериладиган кредитлар фоиз ставкасининг корхоналар иш фаолияти йўналишига қараб табақаланиши тармоқда кредит муносабатларининг ривожланишига, корхоналар иш фаолиятининг барқарорлашувига, айниқса, экспорт қилинаётган маҳсулотлар миқдорининг кўпайишига ва натижада, корхоналар фойдасининг кескин ортиши ва тўлов қобилиятининг ошишига замин яратади.

Маълумки, корхона ва ташкилотларни кредитлаш кўп жиҳатдан кредитлаш объектига, берилаётган қарзнинг турига, қарз олувчининг уни қайтара олш қобилиятига, таваккалчилик ва хавф даражасига боғлиқ. Шунингдек, кредитлашни ташкил этиш усулларига муайян иқтисодий шароитлар, кредит

муассасасининг жамият тараққийетининг маълум босқичида ўз олдига қўйган мақсад ва вазифалари каби омиллар таъсир этади. Кредитлашни амалга ошириш объектив табиий-иқтисодий қонуниятларга асосланиши лозим. Маълум турдаги кредитлаш тартибини танлаш корхона ва ташкилотларнинг айланма маблағларини уларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришда ўз ўрнига кўра жойлаштирилишига боғлиқ. Фақат ушбу объектив жараёнлар ҳисобга олингандагина кредитлаш мақсадларини таъминловчи самарали тизим тузиш мумкин бўлади. Бундан ташқари кредитлашни ташкил этиш ва режалаштириш жараёни корхоналарни кредитлашнинг замонавий тажрибасини мужассамлаштиргани ҳолда, кредит муассасасининг ҳам, қарз олувчининг ҳам манфаатларини ҳисобга олиши лозим. Ушбу хусусиятларни ўзида мужассам этган қулай кредит тизимининг фаолият юритиши эса тадбиркор ва инвестор учун ўзларига мақбул бўлган йўлни танлашга шароит яратади. Бу эса инвестициялаш жараёнининг маълум даражада жадаллашувига замин яратади. Шу билан бирга иқтисодиётнинг барча тармоқлари, хусусан ёғ-мой саноатига инвестициялар жалб этишни фаоллаштиришни жаҳон талабларига мувофиқ келадиган ва миллий хусусиятларни ўзида мужассам этган инвестицион дастурлар ва лойиҳалар ишлаб чиқиш орқали амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун бир қатор қўшимча чора-тадбирларни амалга ошириш зарур. Буларга: хорижий инвестицияларни жалб этишнинг умумий ва аниқ дастурини ишлаб чиқиш; инвестицияларни рағбатлантириш; инвесторларнинг эркин ва тўлиқ ахборотга эга бўлишини таъминлаш; инвесторларни топиб берувчи дилерлик фирмаларини очиш; инновацияга инвестицияларни рағбатлантириш механизмини ишлаб чиқиш.

Маълумки, инвестицион қўйилмалар мамалакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатларига бевосита таъсир кўрсатади, корхоналарнинг ишлаб-чиқариш-техник базасини мустаҳкамлайди, янги иш ўринлари яратилиши орқали алоҳини иш билан таъминлаш ошади.

Хорижий инвесторлар учун инвестицион муҳитни оптималлаштириш мақсадида такомиллашган молия-кредит ва солиқ тизимини жорий этиш зарур.

Республикада инвестицион муҳитни такомиллаштиришнинг асосий микроинструментлари бўлиб солиқлар, кредитлар, амортизация ажратмалари, дотациялар, алоҳида корхоналар учун субсидиялар ва нарх сиёсати хизмат қилади. Давлат томонидан молиявий таъсир этишнинг муҳим томони – бу солиқ сиёсатидир. Солиқларни такомиллаштириш ва эркинлаштириш, солиққа тортишни қисқартириш ва солиқ имтиёзларини самарали қўллаш корхоналарда асосий фондларнинг айланишини тезлаштиришга мослаштиради, минтақавий хорижий инвестициялар тақсимланишини рағбатлантиради, халқаро инвестицион бозорларда рақобатни кучайтиришга хизмат қилади.

3.2.Бухоро вилоятидаги корхоналарга инвестицияларни жалб қилишни оширишнинг асосий йўллари бўйича таклифлар

Миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида корхоналарда маҳсулот сифатини ошириш ва унинг рақобатбардошлигини таъминлаш ишлаб чиқаришига фан, техника ютуқлари ва илғор техникаларни жорий қилишни талаб қилади.

Бу соҳада корхонанинг имкониятлари жуда катта. Яъни, масалан корхонада ишлаб чиқарилётган маҳсулотларнинг сифат кўрсаткичлар жаҳон андозоларига жавоб бермайди, маҳсулотларнинг чиқишини кўпайтириш бўйича ҳам ката имкониятлар мавжуд.

Юқорида қайд этилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда, биз саноат корхоналарида «Инновация» гуруҳини ташкил қилишни таклиф этамиз. Бу гуруҳнинг асосий функциялари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

1. Тармоқларда пайдо бўлаётган янги технологияларни ўрганиб бориш.
2. Корхонада техника ва технологиялардаги камчиликларни бартараф қилиш бўйича илмий тадқиқот институтлари билан шартномалар тузиш.
3. Янги маҳсулотларга ишлаб чиқариш ёки ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини ошириш бўйича илмий тадқиқот институтлари (шу жумладан хориж) билан ҳамкорлик ишларни ташкил этиш.

Бозор иқтисодиёти шароитида инвестицияларни жалб қилишни фаоллаштириш, ушбу фаолиятни давлат томонидан мотивлаштиришни талаб қилмоқда.

Ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ва республикамиз миллий иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда инновацион фаолиятни мотивлаштиришнинг қуйидаги йўлларини таклиф этамиз:

1. Соф фойданинг инвестиция учун йўналтирилган қисмини фойда имтиёзи солиққа тортиш. Ушбу таклиф корхоналарнинг фойда учун тўлайдиган солиғини дастлабки даврларда камайтирсада, кейинчалик инновацион фаолият натижасида олинadиган қўшимча фойда орқали олдин

тўланмаган фоизларни қоплаб кетади. Бундан ташқари, ушбу тадбир натижасида, кўпчилик ҳолларда қўшимча иш жойлари ташкил этилади ва бу эса катта ижтимоий самарага эга.

2. Тезлаштирилган амортизация ажратмасини жорий қилиш. Маълумки, корхоналарда инвестициянинг асосий манбаиларидан бири-бу амортизация ажратмасидир. Ушбу таклифга асосан корхоналарга амортизация ажратмаси нормаларини кўпайтиришга рухсат берилиши лозим. Бунинг натижасида ишлаб чиқаришни ривожлантиришга йўналтириладиган амортизация ажратмаси улушини кўпайтиради. Бу эса ўз навбатида корхонада мавжуд машина ва дастгоҳларни қисқа даврларда янги, замонавий техникалар билан алмаштиришга имкон яратади.

3. Инвестицион лойиҳаларни жорий қилиш натижасида ишлаб чиқараладиган маҳсулотни солиққа тортишда имтиёзлар бериш лозим. Ҳозирги даврда инновацион лойиҳаларни жорий қилиш натижасида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари доимий павишда ишлаб чиқарилётган маҳсулотларнинг таннархига нисбатан юқори бўлади. Бу эса корхоналарнинг керакли миқдорда фойда олишини таъминламайди., шунинг учун, инновацион фаолият натижасида олинadиган фойдага 1-2 йил фойда солиғи олинмаса корхоналарни янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қизиқтирар эди.

4. Хориждан олиб келинган машина ва дастгоҳларга мулк солиғи тўлашда имтиёзлар бериш. Чунки ҳозирги вақтда ушбу солиқ ставкаси 3,5 %ни ташкил қилади ва кўпчилик иқтисодиёт соҳасидаги олимларнинг фикрича жуда юқори.

5. Хорижий инвесторларга давлат томонидан кафолатни кучайтириш. Чунки ҳозирги вақтда хорижий молиявий институтлар умумий инвестициялар қарз олувчининг улуши камида 50 % бўлсагина кредит ажратади, аммо кўпчилик озиқ-овқат корхонасининг 50 %ни тўлаш имконияти йўқ. Шунинг учун озиқ-овқат саноатининг иқтисодиётдаги ўрни ҳисобга олиб хорижий

инвесторларга давлат томонидан инвестицияларни қайтариб беришни кафолатлашни такомиллаштириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ушбу таклифларни ишлаб чиқаришни, хўжалик ва молиявий фаолиятни бошқариш жараёнларига жорий қилса инвестицион фаолликни жадаллаштиришга ижобий таъсир қилади деган фикрдамиз.

Демак республикамиз олдида турган асосий вазифалардан бири-хорижий инвестрлар учун янада қулай ҳуқуқий, иқтисодий шарт шароитлар яратишдир.

Бизнинг фикримизча, иқтисодиётга чет эл инвестициясининг барча шакллари фаол жалб қилишда амалга оширилиши лозим бўлган тадбирлар умумлаштирган ҳолда қуйидаги хулосаларни бериш мақсадга мувофиқдир:

- ❖ мамлакатнинг ҳудудий ва тармоқ тизимини такомиллаштириш нуктаи назардан инвестициялашга таъсир этувчи омилларни мувофиқлаштирган ҳолда қулай инвестицион муҳитни яратиш;

- ❖ гуруҳланган омиллар натижасида, нафақат, ҳудудларнинг балки барча микробосқичларда чет эл инвестициясини жалб этиш бўйича рейтинг кўрсаткичларини ҳисобга олиш;

- ❖ асосий капиталга инвестициялар миқдорида банк кредитлари салмоғини ошириш мақсадида бу борада белгиланган имтиёзларни қайта кўриб чиқиш;

- ❖ чет эл инвестициясини жалб этувчи хўжалик субъектларида мулк қийматидан тўланадиган имтиёзли солиқ ставкасини ўрнатиш орқали уларнинг мол-мулкани қисқа муддатда қайта баҳолашга қизиқтириш;

- ❖ чет эл инвестициясини жалб этувчи ҳамда шу асосда товар экспорт қилишни кўпайтирувчи корхоналар учун имтиёзларни кенгайтириш;

- ❖ инвестиция лойиҳаларини иқтисодиётнинг макро ва микро даражасидаги эҳтиёж ва имкониятларни ҳисобга олиб, ишлаб чиқиш асосида Халқаро молия институтларининг республикамизда очган кредит линияларидан тўла-тўқис фойдаланишни таъминлаш;

- ❖ маҳаллий “масъул” муассасаларнинг чет эл инвестицияларини ҳудудларга жалб қилишдаги фаоллигини ошириш;

❖ чет эл инвестицияларини тез қарор қабул қилишлари учун ҳисоб ва ҳисобот тизими самарадорлигини ошириш каби қўшимча тадбирларни амалга ошириш зарур.

4.1. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги тўғрисида умумий тушунчалар

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги - инсонни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган ва боғлиқ бўлмаган фаолиятда унинг атроф-муҳитга антропологик таъсирини ҳисобга олган ҳолда хавфсизлигини таъминловчи билимлар тизимини тушунамиз. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги ҳар қандай йўналиш бўйича ўзини изланиш объектига мақсад ва вазифасига ҳамда методологик йўлига боғлиқ. Хавфсизлик деганда биз инсон ҳаёт фаолияти давомида мавжуд бўлган салбий омилларни таъсир эҳтимолини маълум даражада ёки буткул бартараф қилинганини тушунамиз.

Бугунги кунда энг аввалло талабаларга – бизнинг келажагимиз пойдеворларига, ўсиб келаётган кадрларга хавфли ва зарарли ишлаб чиқариш омиллари, саноат техника хавфсизлиги, унинг тамойиллари, унинг усулларини, яратувчанлик, мустақил фикрлаш малака ва кўникмаларни ривожлантириб, шакллантириш бугунги ҳаёт талаби бўлмоқда. Ёш кадрларда бундай малака ва кўникмаларни ошириш – бугун иқтисодиёт корхоналарида техника хавфсизлиги чора тадбирларни қўллаши ёки тадбиқ қилиши долзарб масала эканидан далолат беради.

Жамият ва табиат асоси, уни ўз фаолияти билан ривожлантирувчи ва бошқарувчиси инсон эканлигини эътиборга олиб, унинг ҳаёт фаолиятини яхшилаш, эъзозлаш – тараққиёт йўлидаги муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан фуқароларимизнинг ҳаёт шароитини яхшилаш, уларни турли салбий таъсирлардан сақлаш, ҳар қандай ҳолатда ҳам эҳтиёт этиб, муҳофаза этиш асосий эзгу мақсадимиз қилиб олинган.

Шунинг учун, малакали кадрларни тайёрлашда таълим мазмунини инсон ҳаёт фаолияти хавфсизлигини таъминлаш ғояси билан тўлдириб, талабалар онгига сингдириш ва бу борада таълим-тарбия, тарғиботнинг замонавий усулларидан самарали фойдаланиш лозим бўлади.

Ишлаб чиқариш муҳитининг метеорологик шароитлари

Ишлаб чиқариш муҳитининг метеорологик шароитлари ёки микроиклим тушунчасига ҳаво ҳарорати, унинг намлиги ва ҳаракатчанлиги, босими, шу билан бирга қизиқ кетган асбоб ускуна, ишланадиган материал ва буюмлардан ажралиб чиққан инфрақизил ҳамда ультрабинафша нурлар киради.

Ишлаб чиқариш муҳитининг микро-иклимга иккита асосий ички ва ташқи сабаблар боғлиқ бўлади. Ички сабаблар нисбатан доимий характерга эга бўлиб, ишлаб чиқариш технологиясига, қўлланадиган асбоб-ускуналарга ва санитария-техникавий қурилмаларга боғлиқ бўлади. Ички сабабларнинг таъсир кучи қўлланиладиган асбоб-ускуналарнинг қувватига ва санитария-техникавий қурилмаларнинг сифатига боғлиқ бўлади. Ташқи сабаблар ўзгарувчан характерга эга бўлиб, йил фасллари, об-ҳавога, кеча ва кундузга боғлиқ бўлади. Ташқи сабабларнинг таъсир кучи биноларнинг деворга, томига, қандай материалдан қурилганига, ромларнинг бор йўқлигига ва уларнинг йўқлигига ва уларнинг сифатига боғлиқ бўлади.

Ишлаб чиқариш биноларнинг иссиқлик режими, бино ичига тушиб турган қуёш нурларидан ажралиб чиқадиган иссиқликдан иборат бўлади. Ишлаб чиқариш биноларидаги ажралиб чиқадиган иссиқликнинг бир қисми очик жойлардан ташқарига чиқиб кетади, қолган иккинчи бир қисми аниқ иссиқлик бино ҳавосини қизишига сабабчи бўлади.

Ишлаб чиқариш биноларининг лойихалаштириш санитария нормаларига (СН 245-71) асосан, ишлаб чиқариш биноларини аниқ иссиқлик ажралиб чиқишига қараб иккига бўлинади: иссиқ ишлаб чиқариш биноларида аниқ иссиқлик ажралиб чиқиши 20 ккал м соатдан кўп дейилади ва совуқ(нормал) ишлаб чиқариш бинолари, қачонки аниқ иссиқлик ажралиб чиқиши 20 ккал м/соатдан ошмайди.

Ишлаб чиқариш биноларида ҳаво иссиқ жисмларга тегиши натижасида исийди, енгиллашади ва юқорига кўтарилади, ўнинг ўрнини эса ундан сал оғирроқ совуқ ҳаво эгаллайди, ўз навбатида у ҳам иссиқ жисмларга тегиб исийди ва юқорига кўтарилади. Шундай қилиб ҳавонинг доимий ҳаракатда

бўлгани учун фақат иссиқ жисмлар атрофидаги ҳаво иссиб қолмасдан ишлаб чиқариш биноларининг ҳамма еридаги ҳаво исийди. Бундай иссиқлик узатилиши конвекцион иссиқлик узатилиши йўли дейилади.

Йўл – йўриқлар ўтказиш ва ишчиларни хавфсиз ишлаш усулларига ўргатиш

Юқори малакали мутахассислар тайёрлаш ва саноат корхоналарида касб касалликлари ва жароҳатланишга олиб келадиган омиларни бутунлай йўқотиш саноат корхоналари раҳбарлари олдига қўйилган асосий вазифа ҳисобланади.

Ҳозирги замон фан ва техникасининг ўсиши янгидан янги технология ва машина-механизмларнинг жорий этилиши, ишлаб чиқаришда ишлаётган ҳар бир ходимнинг юқори малакали, техника қонунларини тушунадиган ва унга амал қиладиган бўлимларини талаб қилади. Ҳозирги вақтда ишчилар хавфсизлигини таъминлаш борасида қанчадан-қанча тавсияномалар, қоида ва нормалар ишлаб чиқилган бўлишига қарамасдан саноат корхоналарида бахтсиз ҳодисаларнинг бутунлай йўқолиб кетишини таъминловчи шароит мавжуд эмас.

Бундан ташқари саноат корхоналарининг хилма-хиллиги, ҳаттоки маълум бир корхонада ҳам иш шароити бир-бирига ўхшаш иккита цехни топиш амри маҳол эканлиги, умумий саноат корхоналари хавфсизлигини таъминловчи, тартибга солинган рецепт ишлаб чиқариш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам ҳар бир саноат корхонаси ўзи учун меҳнатни муҳофаза қилиш ва меҳнат хавфсизлигини таъминлашга қаратилган инструктажлар системаси ташкил қилинган ва бу системалар ишчиларнинг хавфсизлигини таъминловчи иш усулларини ўргатиш билан ишчининг меҳнат хавфсизлигини сақлаш чоратадбирларини ҳам ўз ичига олади.

Йўл - йўриқларларни асосан тўрт грухга бўлиб қараш мумкин:

- 1) кириш йўл - йўриқлари;
- 2) иш жойидаги йўл - йўриқлари;
- 3) вақти-вақти билан ўтказиладиган йўл – йўриқлар
- 4) режадан ташқари йўл - йўриқлар.

Саноат корхоналарининг ҳаммасида иш категорияси ва хавфли даражаси қандай бўлишига қарамай барча ишчи ва хизматчилар иш даври,

мутахассислиги ва малакасидан қатъий назар йўл - йўриқлардан ўтишлари шарт.

Кириш йўл - йўриқлари. Ишга янги кираётганлар учун ўтказилади. Бу инструктажнинг асосий мақсади ишга кираётган кишини меҳнатни муҳофаза қилиш, хавфсизлик техникаси ва саноат санитарияси тўғрисида маълумот бериш, уни саноат корхонаси майдонлари ва цехларидаги тартиб-қоидалардан хабардор қилишдир. Кириш инструктажи яхши жиҳозланган ва кўргазмали қуроллар ўрнатилган меҳнатни муҳофаза қилиш кабинетида, хавфсизлик техникаси инженери томонидан ўтказилади.

Иш жойидаги йўл - йўриқлар. Ишга янги кирган, бир ишдан иккинчи ишга ўтказилган, бир машинадан иккинчи машинага, бир участкадан иккинчи участкага ўтказилган, агар бу ўтказишлар вақтинча бўлишидан қатъий назар иш жойидаги инструктаждан ўтказилиши шарт.

Йўл – йўриқлар ўтказаетганда аввало одатдаги иш шароитида ишчи ўзини қандай тутиши кераклиги ҳақида маълумот берилади. Лекин саноат корхоналарида баъзи бир ҳаддан ташқари ҳолатлар ҳам юз бериб қолиши мумкин. Масалан авария, ёнғин ва бошқа ҳолларда ишчи ўзини қандай тутиши, тез ҳаракат қилиши маҳим аҳамиятга эга.

Шунинг учун мана шундай ҳолатларда қандай ҳаракат қилиш кераклиги ҳақида ҳам маълумот берилиши керак.

Иш жойидаги йўл - йўриқларни мастер ёки бригадир ўтказди.

Вақти-вақти билан ўтказиладиган йўл - йўриқлар. Бу йўл - йўриқларни ўтказиш вақтини фабрика, завод касабаси уюшмаси комитетлари билан келишган ҳолда, саноат корхонасининг раҳбари белгилайди. Бу йўл - йўриқларнинг мазмуни иш жойидаги йўл - йўриқларнинг мазмуни билан бир хил. Ўтказиладиган йўл – йўриқларнинг, кириш йўл - йўриқлари сингари ҳамма ишчилар иш стажи, малакаси, разрядидан қатъий назар ўтказилиши шарт.

Режадан ташқари йўл - йўриқлар. Бу йўл - йўриқлар технологик жараённинг ўзгариши, янги машина ва станоклар киритилиши ва янги материаллардан фойдаланиш натижасида иш шароитининг ўзгариши сабабли

ишчиларнинг хавфсизлигини сақлаш учун билимлари етишмаслиги сезилганда ўтказилиши мумкин.

Бундан ташқари бу йўл – йўриқларбаъзи бир ишчилар хавфли иш усулларидан фойдаланаётганлиги сезилса, меҳнат интизоми ёки хавфсизлик техникаси қоидалари бузилса ёки ишчи ишлаётган жойидан бирор-бир сабаб билан(масалан касаллик, отпуск)узилиш рўй берса, шунингдек иш жойларида касб касалликлари ва бахтсиз ҳодисалар юз берса ўтказилиши мумкин.

Шу саноат корхонасига ўхшаш корхонада авария сабабли бахтсиз ҳодиса рўй берганлиги ҳақида хабар эшитилгандан кейин ҳам, режадан ташқари инструктаж ўтказилади.

Кундалик йўл - йўриқлар. Наряд-допуск билан бажариладиган хавфли ишлар учун иш бошладан олдин ўтказилади. Бу йўл – йўриқларўтказилганлиги ҳақидаги маълумот наряд-допускка ёзиб қўйилади.

Ишлаб чиқаришда жароҳатланиш ва касб касалликларининг келиб чиқиш сабабларини таҳлил қилиш

Саноат корхоналарида хавфсизлик техникаси, саноат санитарияси ва ёнғин хавфсизлиги қоида, норма ва тавсияномаларига риоя қилмаслик ишчиларни жароҳатланишга, заҳарланишга ва касб касалликларига олиб келиши мумкин.

Инсон танасининг тери ёки айрим қисмлари ташқи механик, химик, иссиқлик ва электр таъсирида натижасида шикастланса, буни жароҳатланиш деб аталади. Жароҳатланишга урилиш натижасида лат ейиш, кесилиш, суюқ синиши ва сиқиши, химиявий ёки иссиқликдан куйиш, иссиқ уриши, совуқ уриши, ўткир заҳарланиш ва электр токи таъсирида организмнинг баъзи қисмларида ҳаёт фаолиятининг бузилиши киради. Жароҳатланиш тушунчасини бахтсиз ҳодиса деб ҳам юритилади.

Жароҳатланиш уч турга бўлиб қаралади. Биринчиси ишлаб чиқаришда, иш жойида жароҳатланиш, иккинчиси иш билан боғланган лекин ишлаб чиқариш билан боғланмаган жароҳатланиш ва учинчиси ишлаб чиқариш ва иш билан боғланмаган жароҳатланиш.

Ишлаб чиқаришда, иш жойларида олинган жароҳатланишга, ишчи маъмурият томонидан буюрилган ишни бажариш брасида иш жойида цехда,

завод худудида юк ортиш ва юк тушириш ёки баъзи юкларни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш вақтида олган жароҳатланишлар киради.

Иккинчи тур жароҳатланишга ишга бориб-келиш вақтида транспорт воситаларида, командировка вақтида, ёки корхона маъмуриятнинг топшириғига мавофиқ ишлаб чиқариш худудидан ташқаридаги баъзи бир ишларни бажарганда олинган жароҳатланишлар киради.

Учиничи тур жароҳатланишга маст бўлиш натижасида олинган жароҳатлар, давлат мулкани ўғирлаш ва бошқа шунга ўхшаш ҳолатлардаги жароҳатланишлар киради.

Бахтсиз ҳодисаларни турларга бўлишдан мақсад, саноат корхонаси ишлаб чиқаришда содир бўлган ҳар қандай бахтсиз ҳодисага жавобгар ҳисобланади. Маъмурият биринчи икки турдаги бахтсиз ҳодиса яъни жароҳатланиш ишлаб чиқариш билан боғланган тақдирда жавобгар ҳисобланади ва бахтсиз ҳодисага учраган кишининг жароҳатланиш натижасида йўқотилган кунлари учун тўлиқ ҳақ тўланади.

Агар бахтсиз ҳодиса у маъмурият томонидан хавфсиз иш шароитини яратиш соҳасида йўл қўйилган хато орқасида бўлмай, балки ишчининг меҳнатни муҳофаза қилиш қоида ва нормаларига амал қилмаслиги натижасида келиб чиққан бўлса, унда ишчи ҳам маъмурият ходими билан бирга жавобгар ҳисобл лиғи, хавфсизлик техникаси инженери ва жамоат инспектори таркибида тузилган комиссия томонидан текширилади.

Бахтсиз ҳодиса иш бошланишидан олдин, иш давомида, ишдан кейин иш жойида, завод территориясида ва маъмуриятнинг топшириғига асосан завод территориясидан четда юз берган бўлишидан қатъий назар текширилиши лозим. Ўткир захарланиш, иссиқ уриши ва тананинг баъзи қисмларининг музлаши бахтсиз ҳодиса сифатидатекширилади.

Бир кундан кам бўлмаган иш кунини йўқотган бахтсиз ҳодисалар 24 соат давомида текширилиб, махсус форма бўйича (Н-1) 4 нусхадан акт тузилади.

Актда бахтсиз ҳодисага учраган киши ҳақидаги ахборот ташқари, аниқланган бахтсиз ҳодисанинг сабаблари келтирилиши ва бундай бахтсиз

ҳодисалар қайтарилмаслиги учун қандай чора-тадбирлар кўрилганлиги ҳақида ахборот берилади.

Актни корхонанинг бош инженери тасдиқлайди. Актнинг бир нусхаси цех бошлиғига юборилади ва у бош инженер белгилаган муддат давомида актда кўрсатилган меҳнатни муҳофаза қилиш масаларини амалга ошириши керак, иккинчи нусхаси касаба уюшмаси, комитетига, учинчиси тегишли касаба уюшмасининг техник инспекторига ва тўртинчиси меҳнатни муҳофаза қилиш бўлимига назорат ўрнатиш учун юборилади. Маъмурият бахтсиз ҳодисага учраган кишига актнинг тасдиқланган нусхасини бериши шарт. Бахтсиз ҳодисанинг асоратлари кейинчалик ҳам келиб чиқишини ҳисобга олиб, актлар 45 йилгача сақланиш керак.

Бахтсиз ҳодиса текширилгандан кейин саноат корхонаси маъмурияти йўл қўйилган хатоларнинг қайтарилмаслигини таъминлашга қаратилган буйруқ эълон қилади. Бу буйрақда корхонада юз берган бахтсиз ҳодисанинг келиб чиқишига айбдор бўлган кишиларнинг жавобгарлиги аниқланиб, таъкидланади.

Бахтсиз ҳодиса ўлим билан тугаса, группа билан бахтсиз ҳодисага учраса ва оғир жароҳатланган ҳолларда, текшириш махсус белгиланган тартиб билан ўтказилади. Бундай бахтсиз ҳодисаларни махсус комиссиялар томонидан текширилади. Комиссия таркибига касаба уюшмаси техник инспектори, юқори хўжалик ташкилотининг ходими, давлат назорат органлари ходимлари ва умумий бахтсиз ҳодисани текширишда иштирок этадиган ходимлар қатнашади.

Бундай ҳолатларда текшириш тезда ўтказилиши керак, яъни текшириш материаллари 7 кун ичида тайёр бўлиши шарт. Актга бахтсиз ҳодисани кўрган гувоҳларнинг кўрсатмалари, медэксперт хулосаси, бахтсиз ҳодиса юз берган жойнинг, ҳамда агар бахтсиз ҳодиса вақтида бирон-бир объект зарарланган бўлса, уларнинг фото сурат ва комиссия чиқарган хулосаларни тасдиқлайдиган бошқа материаллар қўшиб юборилади. Актга шунингдек бахтсиз ҳодисага жавобгар бўлган шахснинг фамилияси ва лавозими ёзиб қўйилади.

Оғир, группа билан жароҳатланганлар ва ўлим билан тугуган бахтсиз ҳодисалар албатта фабрика, завод касаба уюшмаси комитетида ва юқори

хўжалик ташкилотлари касаба уюшмалари комитетида ва юқори хўжалик ташкилотлари касаба уюшмалари комитетларида таҳлил қилиш ва кўриб чиқилиши керак. Сўнгра билдирилган фикр мулоҳазалар асосида кейин ҳам шундай бахтсиз ҳодиса рўй бермаслик учун умумий чора тадбирлар комплекси ишлаб чиқилиш ва уни қарор билан тасдиқланиши зарур.

Ўзбекистон Республикасида касбий заҳарланиш ва касб касаликлари олдини олиш учун керакли қонуният ва тавсияномаларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш, шунингдек касб касалликлари вужудга келганда уларни ҳисобга олиш ва текшириш ишлари Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги ташкилотларига топширилган касбий заҳарланиш ва касб касаллиги ҳақидаги акт корхона раҳбари юборилади. Актда бундай касалликларнинг қайтарилмаслигини таъминловчи чора-тадбирлар комплекси тавсия этилади ва унинг бошқа нусхаси Республика соғлиқни сақлаш вазирлигининг юқори ташкилотларига юборилади.

Бахтсиз ҳодисага учраган кишини ҳисобга олиниб, унга маълум даволаниш курси белгиланади. Агар зарур бўлса касб касалигига учраган кишини меҳнат эксперт врачлар комиссияси (ВТЭК)га юборилади ва унда унинг касб касаллигининг оқибати натижасида ногиронлик грухи аниқланади ва шунга яраша маълум моддий таъминланиш миқдори белгиланади.

Инсон организмнинг ташқи муҳитга мослашуви

Асосан ташқи муҳитга иссиқликни алмаштиришда физик ташқи муҳитга мослашувнинг аҳамияти катта.

Организмнинг ташқи муҳитга иссиқлик чиқариши уч йўл билан ўтиши мумкин:

- 1.Одам танасининг умумий юзасида инфрақизил нурланиш орқали (радиация орқали ҳаво алмашинуви);
- 2.Танани ўраб турган ҳаво муҳитини иситиш(конвекция);
- 3.Терининг терлаб,буғланиши ва нафас олиш йўллари орқали суюқликларнинг буғланиши натижасида.

Нормал шароитда, кучсиз ҳаво ҳаракати бўлган ҳолатда ҳаракатсиз одам организми радиация йўли билан организм ишлаб чиқараётган иссиқликнинг 45%, конвекция натижасида 30% ва терлаш орқали 25% йўқотиш аниқланган. Бунда тери орқали умумий иссиқликнинг 80% ортиғи, нафас олиш аъзолари орқали 13 (проценти) ва тахминан 5% и иссиқлик овқат, сув ва ҳавони иситишга сарфланади.

Радиация ва конвекция орқали иссиқликни йўқотиш, фақат ташқи муҳит ҳарорати тана ҳароратидан кам бўлган ҳолларда бўлиши мумкин. Шунини айтиб ўтиш керакки, ташқи муҳит ҳарорати қанча паст бўлса, иссиқлик йўқотиш шунча кучли бўлади.

Ташқи муҳит ҳарорати тана ҳароратидан юқори ёки тенг бўлса, у ҳолда иссиқлик ажратиш терлаб буғланиш ҳисобига бўлади.

1 грамм терни буғлатиш ҳисобига 2,5 кДж (0,6 ккал) иссиқлик йўқотилиши мумкин.

Организмдан чиқадиган тернинг миқдори ташқи муҳит ҳароратига ва бажариладиган иш категориясига боғлиқ. Ҳаракатсиз организмда, ташқи муҳит ҳарорати 15 °C ни ташкил қилса, терлаш жуда кам миқдорни (соатига 30 мл) ташкил қилади. Юқори ҳароратларда эса (30 °C ва ундан юқори), айниқса оғир ишларни бажарганда организмнинг терлаши жуда ортиб кетади. Масалан иссиқ цехларда, оғир ишларни бажариш натижасида терлашни миқдори соатига 1-1,5 литрга етади ва бу миқдор терни буғланиши учун 2500-3800 кДж (600-900 ккал) иссиқлик сарфланади.

Шунини айтиб ўтиш керакки, терлаш йўли билан иссиқлик сарфлаш фақатгина тана юзасида тер буғлангандагина амалга ошади. Терни буғланиши эса ҳавонинг ҳаракатига ва нисбий намлигига, қийган кийимининг материалига боғлиқ.

Иссиқлик йўқотиш фақат терлаш йўли билан амалга ошириладиган шароитда ҳавонинг нисбий намлиги 75-80 процентдан ортиқ бўлса, тернинг буғланиши қийинлашади ва организм ташқи муҳитга мослашуви бузилиши натижасида иссиқлаш юз бериши мумкин. Иссиқлашнинг биринчи белгиси

тана ҳароратининг кўтарилишидир. Кучсиз иссиқлаш тана ҳароратининг енгил кўтарилиши, ҳаддан ташқари тер чиқиши, кучли сувсаш, нафас олиш ва қон томирларнинг ўришини тезланиши билан чегараланиши мумкин. агар кучли иссиқлаш юз берса, унда нафас олиш қийинлашади, қаттиқ бош оғриғи тутади ва бош айланади, нутқи қийинлашади.

Ташқи муҳитга мослашишнинг бу хилдаги бузилиши ва тана ҳароратининг кескин кўтарилиши иссиқлик гепатермияси деб аталади.

Иссиқлашнинг иккинчи белгиси терлаш натижасида инсон организмнинг кўп миқдорда туз йўқотиши натижасида келиб чиқади. Бухолат тери хужайраларида тузнинг камайиши орқасида, Терининг сувни ушлаб қолиш қобилияти сусайганлигидан келиб чиқади. Ичилаётган сув тинмай тер бўлиб чиқиб кетганлиги сабабли, организм кучли чанқоқлик сезади, ичилган сувнинг тезда чиқиб кетиши чанқоқликни яна кучайтиради ва бу сув билан заҳарланиш ҳолатини вужудга келтириши мумкин. Бунда организмнинг пайларидан қалтираш пайдо бўлади кучли терлаш ва қоннинг қуюқланиши кузатилади. Бу ҳолат қалтираш касаллиги деб юритилади. Кейин иссиқ уриш вужудга келади, тана ҳарорати 40-41 °C га кўтарилиб, одам хушини йўқотади ва қон томирларининг уриши кучсизлашади. Бу вақтда организмдан тер чиқиш бутунлай тўхтайдди. Қалтираш касали ва иссиқ уриш ўлим билан тугаши мумкин.

Саноат корхоналарида олиб борилаётган гигиеник чора-тадбирлар натижасида ишлаб чиқариш шароитида қалтираш касаллиги ва иссиқ уриш деярли йўқолиб бормоқда. Иссиқ цехларнинг ҳаммасида организм йўқотган тузни тиклаш учун махсус ичимликлар ташкил қилинган.

Инсон организмга фақатгина юқори ҳарорат таъсир кўрсатади. Узоқ вақт паст ҳарорат таъсирида бўлиш асосий физиологик жараёнларнинг бузилишига, иш қобилиятининг сусайишга ва орга- низмнинг касаланишига олиб келади. паст ҳарорат таъсирида қон томирлари тораяди узоқ вақт таъсир қилиш натижасида, эса капилляр қон томирларнинг фаолияти бузилади (биринчи белгилаб сифтида оёқ ва қўл панжаларининг ачишиб оғриши, қулоқ ва

буруннинг ачишишини келтириш мумкин),шундан кейин бутун организмнинг совуққа қотиши сезилади.

Ташқи нерв системаларининг совуқ қотиши натижасида суяк системаларида радикулит,оёқ кўл ва бел бўғинларида ҳамда пайларда ревматизм касаллиги, шунингдек плеврит, бронхит ва бошқа шамоллаш билан боғлиқ бўлган юқумли касалликлар келиб чиқиш мумкин.

Одам организмга совуқнинг таъсири,айниқса ҳаво ҳаракати кучли бўлиб, ҳавонинг нисбий намлиги юқори бўлган вақтда кучли бўлади. Чунки совуқ ҳароратдаги нам ҳаво иссиқликни яхши ўтказди ва конвекция орқали иссиқлик йўқотишни кучайтиради.

4.2. Ишлаб чиқариш микроклимининг гигиеник нормалари

Ишлаб чиқариш микроклими нормалари меҳнат хавфсизлиги стандартлари системаси "Иш зонаси микроклими" (ГОСТ 12,1005-76)га асосан белгиланган. Улар гигиеник ва техник иқтисодий негизларга асосланган.

Саноат корхоналари хоналарининг характери, йил фасллари ва иш категориясига қараб, улардаги ҳарорат, нисбий намлик ва ҳаво ҳаракатининг иш жойлари учун рухсат этилган нормалари белгиланган.

Иш категориялари қуйидагича белгиланади: энгил жисмоний ишлар (1 категория)-ўтириб, тик туриб ёки юриш билан боғлиқ ҳолда бажариладиган, бироқ мунтазам жисмоний, зўриқиш ёки юкларни кўтаришни талаб қилмайдиган ишлар, энергия сарфи соатига 150 ккал (172 Ж.С) ни ташкил этади. Бунга тикувчилик корхонаси, аниқ асбобсозлик ва шу каби корхоналар киради.

Ўртача оғирликдаги жисмоний ишлар (11 категория)-соатига 150-250 ккал (172-293 Ж.С) энергия сарфланадиган фаолият турлари киради. Бунга доимий юриш ва оғир бўлмаган (10 кг гача) юкларни ташиш билан боғлиқ бўлган ишлар киради. Масалан, йиғирув-тўқиш ишлари, механик-йиғув, пайвандлаш цехларидаги ишлар шулар жумласидандир.

Оғир жисмоний ишлар (111 категория)-мунтазам жисмоний зўриқиш хусусан оғир юкларни (10 кг дан ортиқ) муттасил бир жойдан иккинчи жойга кўчириш ва кўтариш билан боғлиқ ишлар киради. Бунда энергия сарфи соатига 250 ккал (293 Ж.С) дан юқори бўлади. Бундай ишлар темирчилик, куюв ва бошқа қатор цехларда бажарилади.

Ҳарорат, нисбий намлик ва ҳаво ҳаракатининг тезлиги рисоладаги ва йўл қўйилиши мумкин бўлган миқдорлар кўринишида нормаланади. Рисоладаги миқдорлар деганда одамга узоқ муддат ва мунтазам таъсир қилганда ташқи муҳитга мослашув реакцияларини кучайтирмасдан организмнинг нормал фаолиятини ва иссиқлик ҳолатини сақлашни таъминлайдиган микроклим кўрсаткичларининг йиқиндиси тушунилиб, улар иссиқлик сезиш

мўътадиллигини вужудга келтирадива иш қобилиятини юксалтириш учун шарт-шароит ҳисобланади. Йўл қўйилиши мумкин бўлган микроиклим шароитлари-организмнинг фаолиятини ва иссиқлик ҳолатдаги ўзгаришларини, физиологик мосланиш имкониятларидан четга чиқмайдиган ташқи муҳитга мослашиш реакцияларининг кучайишини бартараф этадиган ва тез нормага соладиган микроиклим кўрсаткичларининг йиғиндисидир. Бунда соғлиқ учун хатарли ҳолатлар вужудга келмайди, бироқ номўътадил иссиқлик сезгилари, кафиятнинг ёмонлашуви ва иш қобилиятининг пасайиши кузатилиши мумкин.

Саноат корхоналарини шамоллатиш

Инсон ҳаётида ҳавонинг аҳамияти жуда катта бўлиб, унинг кимёвий таркиби, физик хусусиятлари таркибида ҳар хил моддаларнинг бўлиши, ҳаводан нафас олиб, меҳнат қилаётган кишилар учун жуда муҳим. Чунки ҳавонинг тозалиги инсон саломатлигини сақловчи муҳим омил ҳисобланади.

Ер атмосфераси қуруқ ҳаво билан маълум миқдордаги сув буғларининг аралашмасидан ташкил топган. Қуруқ атмосфера ҳавосининг таркиби 78% азот, 20,9% кислород, 0,93% аргон, 0,03% карбонат ангедриди ва кам миқ-дорда гелий, неон, криптон ва бошқа газлар бўлиб шулардан инсон учун энг зарури ҳаво таркибидаги кислороднинг мавжудлигидир.

Ҳаво ҳолати унинг босими, зичлиги, ҳарорати, абсолют намлиги, намлик сиғими, нисбий намлиги, иссиқлик сиғими ва бошқалар билан белгиланади.

Корхоналардаги ишлаб чиқариш биноларида ажралиб чиқаётган ҳар хил зарарли моддаларни шамоллатиш йўли билан тозаланиб, захарланиш ва касбий касаллақларни олдини олишга эришиш мумкин ҳисобланади.

Шамоллатиш ишлаб чиқариш биноларидаги ҳавони керагича алмаштиришни таъминлаш билан бир қаторда, ишловчи ходимлар ҳамда технологик жараённинг бориши учун қулай шароит яратади.

Ҳавонинг ҳаракатланиш усулига кўра шамоллатиш икки турга бўлинади.

Табиий шамоллатиш усулида, биноларга ҳаво алмаштириш табиий кучлар, гравитацион иссиқлик ва шамол босими таъсирида киради ва чиқиб кетади.

Сунъий (механик) шамоллатиш усулида эса ҳаво алмаштириш, биноларда ўрнатилган сўриб олувчи ва узатиб берувчи механик шамоллатгичлар воситалари ёдамида амалга оширилади.

Шовқин ва унинг инсон танасига таъсири

Шовқин, силкиниш ва ультратовушлар ажралиб чиқишга қараб бир хил бўлади улар ҳаммаси жисмларнинг тебранишидан ташкил топиб, бизнинг эшитиш аъзоларимиз томонидан қабул қилинади. Улар бир-бирларидан фақат тебраниш частотаси билан ва одамлар уларни ҳар хил қабул қилиши билан фарқ қиладилар.

20гцдан 20000 гц гача тебранишларни товуш деб аталади ва уларни биз товушдек эшитамиз. Шундай бир қанча товушларни тартибсиз қўшилиши шовқин деб аталади. 20 гц дан паст бўлган тебранишларни инфратовуш деб аталади. 20000 гц дан юқори бўлган тебранишларни эса ультратовуш дейилади. Ультратовушларнинг биз эшита олмаймиз, уларни фақат баъзи бир уй хайвонларигина эшита олади.

Қаттиқ жисмларнинг тебранишига ва шу тебранишларни жисмларнинг ўзлари ёки бошқа қаттиқ жисмлар орқали ўзатилишига силкиниш дейилади. Силкинишни биз чайқалишдек қабул қиламиз ва уларни тебраниш частотаси 1 гц дан 100 гц гача бўлади.

Юқорида айтиб ўтилганидек турли частотадаги ҳар хил товушларнинг тартибсиз қўшилишиб эшитилиши шовқин деб аталади. Ритимларга риоя қилинган ҳолда мунтазам равишда келиб чиқадиган оҳанграбо товушларга музыкали товушлар деб аталади. Музыка ва шунингдек, шовқин, бир вақтнинг ўзида товуш чиқарадиган қатор оддий ёки соф тонлар, яъни товуш чиқарадиган жисмларнинг майин тебранишидан келиб чиқадиган товушлардан иборат. Шунинг учун ҳар қандай овоз алоҳида компонентларга бўлиниши мумкин. Музыка бизга эстетик завқ беради, шовқин эса ғашимизни келтирадиган даражада таъсир қилади.

Қаттиқ шовқин эшитиш органларига ёмон таъсир қилиши натижасида ишчиларнинг эшитиш қобиляти пасайиб кетади. Бунда, аввало энг кучли

даражада юқори тебраниш частотасига эга бўлган товушларни қабул қилиш бузилади. Бу кўпинча юқори частотага эга бўлган пичирлаб гапиришни яхши эшитмаслик билан ифодаланади. Жуда кўп тебранишларга эга бўлган товушлар қар бўлиб қолишда асосий роль ўйнайди. Паст товушлар ёки оз сонли тебранишларга эга бўлган товушлар, гарчи уларнинг кучи ёки тебраниш амплитудаси катта бўлганда ҳам деярли зарарсиз ҳисобланади. Бу қозончаларда ва қозончаларда пневматик асбоблар билан ишловчи ҳамда бошқа одамлардан ажралган ҳолда яқка ишловчи бошқа касб эгаларида эшитиш қобилиятининг тезда пасайиб кетиши билан ифодаланади.

Хавфли химиявий моддаларни инсон организмига кириш йўллари

Хавфли химиявий моддалар танага нафас йўллари тери ва овқат хазм қилиш йўллари орқали киради .

Нафас йўлларининг бошдан оёғигача қопланган шиллик пардалар суриш хусусиятларига эга. Бурун ва халқумга кирган хавфли химиявий моддалар ушарнинг ўзидаёқ шимилла бошлаши мумкин. Лекин кўпчилик хавфли химиявий моддаларнинг асосий шимилиши ўрни нафас олиш йўлларини анча ичкаридаги қисмлари бронхиолалар ва асосан альвеолалар ҳисобланади. Упкага кўп миқдордаги қоннинг тўхтовсиз келиб туриш натижасида упка альвеолаларига кирган захарли упка капиллярлари орқали қон айланишининг катта доирасига ўтади. Организмга ошқозон ичак йўллари орқали кирган захарлар кучлироқ таъсир этади, чунки нафас йўллари орқали кирган хавфли химиявий моддалар, уларни(хавфли химиявий моддаларни) тутиб қолишдан ва зарарсизлантиришда муҳим роль ўйнайдиган жигар тўсиғига кирмасдан, тўғридан-тўғри катта қон айланиш системасига ўтадилар.

Хавфли химиявий моддаларнинг чанг ва буғларини кишилар ютганда овқат хазм қилиш йўлларига киради. Хавфли химиявий моддалар асосан ичакларда ва қисман ошқозонда шимилгани сабабли, ошқозонга тушган хавфли химиявий моддаларни таъсири ошқозондаги овқатларни ичакларга ўтиш тезлигига боғлиқдир. Сувда эрмайдиган баъзи хавфли химиявий моддалар ичакларга ўтганда, эрийдиган бўлиб қолади ва шундай қилиб қонга ўтади.

Шимилладиган моддаларнинг кўп қисми ичаклардан дарвоза вена қон айланиш системаси орқали, яъни хавфли қисман зарарсизлантиришадиган жигар орқали ўтади. Ёғлардан ва липидлардан эрийдиган захарлар эса тери орқали кириши мумкин. Нафас йўллари орқали кирадиган хавфли химиявий моддалар каби, тери орқали кирадиган захарлар ҳам жигарга бормай қон айланиши тўғридан-тўғри ўтади.

Буйрак ва ичаклар захарларнинг организмда ажралиб чиқишига асосий восита ҳисобланади. Металлар, эфир ёғлари, буёқлар ва бошқа моддалар кўпинча буйрак ва ичаклар орқали ажралиб чиқади металлар ва металлоидларнинг буйрак ва ичаклар билан алоқаси тухтагандан кейин, узоқ вақтгача ҳатто ойлар давомида улардан ажралиб чиқиши мумкин. Баъзи ҳолларда хавфли химиявий моддалар танадан ҳеч ўзгаришсиз, бошқа ҳолларда эса уларнинг дериватлари шаклида ажралиб чиқади. Бугга айланувчи турли моддалар, алкоголь, бензин, эфир ва бошқалар ўпкадан чиққан ҳаво орқали ажралиб чиқиши мумкин. Баъзи ҳолларда захарли химиявий моддалар, масалан, кўрғошин, симоб, мишьяк, бром аёллар танасидан эмадиган болаларнинг соғлом ўсишида муҳим роль ўйнайдиган сут безлари орқали ҳам ажралиб чиқиши мумкин. Баъзи бирлари (анилин, нитро бензол ва бошқалар) эса тери орқали қисман бўлса ҳам ажралиб чиқади. Мана шундай пайтларда улар чиқиш йўлларида иккинчи марта таъсир кўрсатиши мумкин. Юқорида номлари кўрсатилган захарли химиявий моддалар тери орқали ажралиб чиққанида, ҳосил бўладиган дерматитлар ва бошқалар кўп даражада ана шунга боғлиқдир.

Чанглар ва уларнинг хусусиятлари

Чанглар ҳаво таъсири остида доимо ҳаракатда бўлади. Ишлаб чиқариш биноларидаги ҳавонинг таркибида, у ёки бу миқдорда чанг бўлади, ҳатто нисбатан тоза чангсиз деган хоналарда ҳам маълум миқдорда чанг бўлади. Буни оддий қуролланмаган кўз билан ҳам ўтиб турган қуёш нурларига қараганда кура олиш мумкин.

Ишлаб чиқариш биноларида чангни кўплаб ажралиб чиқиши, ишлаб чиқариш технологиясини характерига боғлиқ. Ишлаб чиқариш шароитида чанг ажралиб чиқиши кўпинча механик жараёнлар билан боғлиқдир, масалан, бураб тешиш, парчалаш, ишқалаш, элаш, ўткирлаш, арралаш, сепиладиган материалларни ташиш, куйиш ва эришдан ҳосил бўлади. Чанг бундай пайтларда ишчилар танаси учун хавфли бўлиб, уларни ўраб турган муҳитни аниқловчи бир омил бўлгани учун биз уларни sanoat чанглари деб атаймиз.

Чангли ишлаб чиқариш биноларида ишловчи ишчилар, чангнинг ҳам ташқи, ҳам ички таъсирига учрайдилар. Чанг оғиз, бурун бўшлиқларига, терига, кўзга ва юқори нафас олиш йўлларига таъсир қилади, сўлак билан ютилиб овқатланиш аъзоларига таъсир қилади ва нафас олинаётган ҳаво билан ютилиб овқатланиш аъзоларига таъсир қилади ва нафас олинаётган ҳаво билан нафас олиш органининг энг узок участкаси бўлак ўпкагача бориб етадилар. Чанги ташқи таъсири унча хавфли эмас, чунки ишчи чангли муҳитдан чиқиб, қўлини, бетларини ювиши билан ёки қоқиб ташлаши билан чанг билан бўлган алоқа тугайди.

Саноат корхоналарини ёритишга қўйиладиган асосий талаблар

Ёруғлик инсон фаолияти давомида жуда муҳим роль ўйнайди. Кўриш инсон учун асосий маълумот манба ҳисобланади. Умумий олинадиган маълумотнинг тахминан 90% кўз орқали олинади. Шунинг учун ҳам саноат корхоналарини рационал ёритиш сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш шароитини яхшилайти, ишчиларни чарчашдан салайти ва унумдорлигини оширади. Оқилона ёритилган зоналарда ишлаётган ишчиларнинг кайфияти яхши бўлади; шунингдек хавфсиз меҳнат қилиш шароити яратилади ва бунинг натижасида бахтсиз ходисалар кесин касаяди. Бундан кўриниб турибдики, саноат корхоналарини ёритишга фақат гигиеник талаб қўйилмасдан, балки техник иқтисодий талаблар ҳам қўйилади. Электромагнит спекторларининг тўлқин узунликлари 10 н.м дан 340000 н.м гача оралиғи спекторлари оптик жарёни деб аталади, бундан 10 дан 380 н.м и инфрақизил нурлар, 380 дан 770 н.м и кўринадиган нурлар ва 770 дан 340000 н.м гача бўлганлари эса ультра-бинафша

нурлар деб айтилади. Биз кўзимиз билан бинафша рангдан то қизил рангача бўлган ёруғлик нурларини сезамиз.

Электр токи таъсирига тушган кишига биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш

Электр токи таъсирига тушган кишига тиббиёт ходими келгунга қадар кўрсатиладиган ёрдамни икки қисмга бўлиб қаралади: ток таъсиридан қутқазиш ва биринчи ёрдам кўрсатиш.

Ток таъсиридан қутқазиш ўз навбатида бир неча хил бўлиши мумкин. энг осон ва қулай усули бу электр қурилмасининг ўша қисмига келаётган токни ўчиришдир.

Агар бунинг иложи бўлмаса (масалан, ўчириш қурилмаси узоқда бўлса), унда ток кучланиши 1000 В дан кўп бўлмаган электр қурилмаларида электр симларини сопи ёғочли бўлган болталар билан кесиш ёки зарарланган кишининг кийими қуруқ бўлса, унинг кийимидан тортиб ток таъсиридаи қутқазиб қолиш мумкин. Агар электр токининг кучланиши 1000 В дан ортиқ бўлса, унда диэлектрик қўлқоп ва электр изоляцияси мустаҳкам бўлган электр асбобларидан фойдаланиш керак.

Электр таъсирига тушган кишига биринчи ёрдам кўрсатиш, унинг ҳолатига қараб белгиланади. Агар таъсирланган киши хушини йўқотмаган бўлса, унинг тинчлантириб, врач келишини кутиш ёки уни тезда даволаш муассасасига олиб бориш зарур.

Агар ток таъсирида хушини йўқотган аммо нафас олиши ва юрак тизими ишлаётган бўлса, унда уни қуруқ ва қулай жойга ётқизиш, камари ва ёқасини бўшатиш ва соф ҳаво келишни таъминлаш зарур. Нашатир спирти ҳидлатиш, юзига сув пуркаш, танасини ва қўлларини ишқалаш яхши натижа беради.

Агар жароҳатланган кишининг нафас олиши қийинлашса, қалтираш ҳолати бўлса, аммо юрак уриш ритми нисбатан яхши бўлса, унда бу кишига сунъий нафас олдириш ишларини бажариш зарур.

Клиник ўлим ҳолати юз берган тақдирда сунъий нафас бериш билан бир қаторда юракни устки томондан массаж қилиш керак.

Сунъий нафас бериш жароҳатланган кишини ток таъсиридан қутқазиб олиш, унинг ҳолатини аниқдаш биланок бошланиши керак. Сунъий нафас бериш "оғиздан оғизга" деб аталувчи усул билан, яъни ёрдам кўрсатувчи киши ўз ўпкасини ҳавога тўлдириб, жароҳатланган киши оғзи орқали унинг ўпкасига бу ҳавони ҳайдайди. Одам ўпкасидан чиққан ҳаво, иккинчи одам ўпкаси ишлаши учун етарли мидорда кислородга эга бўлиши аниқланган. Бу усулда жароҳатланган киши чалқанча ётқизилади, оғзини очиб бегона нарсалардан тозаланади. ҳаво ўтиш йўлини очиш учун бошини бир йўли билан пешона аралаш кўтарилади, иккинчи йўл билан даҳанидан тортиб, даҳанини бўйни билан тахминан бир чизикқа келтирилади . Шундан кейин кўкрак қафасини тўлдириб нафас олиб, куч билан бу ҳавони жароҳатланган киши оғзи орқали пуфланади. Бунда ёрдам кўрсатаётган киши оғзи билан, жароҳатланган кишининг оғзини бутунлай беркитиши ва юзи ёки панжалари ёрдамида унинг бурнини беркитиш керак.

Шундан кейин ёрдам кўрсатувчи бошини кўтариб яна ўпкасини ҳавога тўлдиради. Бу вақтда жароҳатланган киши пассив равишда нафас чиқзади. Бир минутда тахминан 10-12 марта пуфлашни доқа, дастрўмол ва трубка орқали ҳам бажариш мумкин. Агар жароҳатланган киши мустақил нафас олишини тиклаган тақдирда ҳам, сунъий нафас олдиришни унинг нафас олишига бемор ўзига келгунча давом эттирилади

Хулоса

Иқтисодий ривожлантириш корхоналарга инвестицияларни жалб қилишни талаб қилади. Инвестицияларни жалб қилиш эса корхоналарнинг инвестицион фаоллигини оширишни, инвесторлар учун жозибадор иқтисодий, ҳуқуқий муҳит яратишни талаб қилади. Шунинг учун ушбу битирув-малакавий иши мавзуси долзарбдир.

Битирув-малакавий ишининг биринчи боби “Иқтисодий модернизиациялаш шароитида саноат корхоналарига инвестицияларни жалб қилишнинг назарий асослари” деб номланиб, унда инвестицияларнинг мазмун-моҳияти ва тавсифланиши, корхоналарда инвестициялашнинг асосий манбалари ва йўналишлари, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг инвестиция сиёсати ва инвестиция дастури тўғрисидаги фикрлар ёритиб берилди.

Битирув-малакавий ишининг иккинчи боби “Бухоро вилояти корхоналарига инвестицияларни жалб қилиниш ҳолати ва инвестицияларни жалб қилишни оширишнинг асосий йўллари” деб номланиб, унда Бухоро вилоятига инвестицияларни жалб қилиниш ҳолати чуқур таҳлил қилинди. Яъни, вилоятда ялпи ҳудудий маҳсулот 2016 йилда олдинги йилларга нисбатан тез суръатлар билан кўпайиб бормокда. Яъни, ЯҲМ 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 35,02 ёки 2833,7 млрд.сўмга, 2014 йилга нисбатан эса 15,14 %га ёки 1436,3 млрд.сўмга кўпайганлигини кузатишимиз мумкин.

Саноат ишлаб чиқариш ҳажми 2016 йилда олдинги йилларга нисбатан маҳсулот ишлаб чиқариш кўпайган, уларнинг ўсиш суръати ЯҲМ нисбатан паст.

Бухоро вилоятида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳажми ҳам олдинги йилларга нисбатан кўпайганлигини кўришимиз мумкин. Яъни, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 35,13% ва 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 16,88% га кўпайганлигини кўришимиз мумкин.

Таҳлил қилинаётган йилларда капитал қўйилмалар, чакана савдо айланмаси, хизматлар ҳажми ҳам олдинги йилларга нисбатан кўпайди. Аммо, шу билан бирга вилоятда ташқи савдо айланмаси олдинги йилларга нисбатан камайиб бормокда. Яъни, ташқи савдо айланмаси 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 24,15% ёки - 259,5млн.АҚШ долл ва 2015 йилга нисбатан эса 18,88%га ёки 189,7 млн. АҚШ долларига камайган.

Инвестиция маблағларининг турли манбалари бўйича сарфланиши маълумотлари асосида шуни таъкидлаш мумкинки, таҳлил қилинаётган давр мобайнида фақат корхона ва аҳолининг хусусий маблағлари ҳисобидан қилинган капитал сарфлар нисбатан барқарор ўсиш анъанасига эга бўлган, яъни 2015 йилда 2,1 бараварга, 2016 йилда 2,4 бараварга ўсган. Қолган барча манбалар бўйича эса турли йилларда камайиш ҳамда кўпайиш ҳолатлари кузатилади: чет эл инвестицияларидан молиялаштириш ҳам гоҳ кўпайиб, гоҳ камайиб бораётганини кузатиш мумкин, яъни бир текисда бормаган ёки юқорилаб ҳам кетмаган. Бюджетдан ташқари фондлар маблағларидан ҳам молиялаштиришда шу ҳолатнинг ўзини кўриш мумкин.

Вилоятимизда бозор инфраструктурасини тўла шакллантириш ва бозор тизимини такомиллаштириш мақсадида нодавлат мулкани молиялаштиришга анчагина эътибор қаратилмоқда. Мисол учун биргина 2016 йилнинг ўзида 2630533,7 миллион сўмлик чет эл инвестицияси ҳисобидан нодавлат мулки молиялаштирилди. Бу 2014 йилга нисбатан 1223356,3 миллион сўмга кўпдир. Бу ижобий натижалар билан бирга салбий ҳолатлар ҳам мавжуд. Масалан, банкларнинг қисқа ва узоқ муддатли кредитлари ҳисобидан нодавлат мулкани молиялаштириш 2014-2015 йилларга нисбатан 2016 йилда камайган (-16112,2 ва -14987,4 млн.сўм)

Инвестиция маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги одатда бу маблағларнинг қайси йўналишлар бўйича сарфланишига боғлиқ бўлади. Бу борада Бухоро вилоятида капитал қўйилмаларнинг сарфланиши йўналишларини ўрганилганда, улар асосан қуйидаги мақсадларда фойдаланилганлигини кўриш мумкин:

- ҳаракатдаги корхоналарни қайта лойиҳалаш;
- корхоналарни техник жиҳатдан қайта қуроллантириш;
- ҳаракатдаги корхоналарни кенгайтириш;
- замонавий талабларга жавоб берувчи янги корхоналарни қуриш.

Санаб ўтилган йўналишлар бўйича сарфланган маблағлар ҳажмини 4-жадвалдан кўриш мумкин. Маълумотлардан кўриниб турибдики, юқорида кўрсатиб ўтилган мақсадларга 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 3141022,7 миллион сўмлик ва 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 1974667,8 миллион сўмлик маблағ кўп ишлатилган. Бунга таъсир қилган кўрсаткичлар янги корхоналар қурилишига 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 1641079,3 миллион сўм ҳамда 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 106409,2 миллион сўм, ҳаракатдаги корхоналарни кенгайтиришга 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 102573,3 миллион сўм ва 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 79695,9 миллион сўм, ҳаракатдаги корхоналарни қайта лойиҳалашга 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 899292,7 миллион сўм ва 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 568702,9 миллион сўм ҳамда корхоналарни техник жиҳатдан қайта қуроллантиришга 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 498167,4 миллион сўм, 2016 йилда 2015 йилга нисбатан миллион сўм маблағнинг 2014 йилга нисбатан 300657,6 миллион сўм кўп ишлатилишидир.

Ушбу бўлимда SWOT таҳлили ўтказдик. Таҳлил натижасида Бухоро вилоятига инвестицияларни жалб қилишнинг кучили ва заиф томонлари, имкониятлари ва хавф хатарлар кўрсатиб ўтилди.

Ушбу бўлимда инвестицияларни жалб қилишни янада ошириш бўйича бир қатор таклифлар билдирилди. Уларга қуйидагилар киради.

1. Соф фойданинг инвестиция учун йўналтирилган қисмини фойда имтиёзи солиққа тортиш. Ушбу таклиф корхоналарнинг фойда учун тўлайдиган солиғини дастлабки даврларда камайтирсада, кейинчалик инновацион фаолият натижасида олинadиган қўшимча фойда орқали олдин тўланмаган фоизларни қоплаб кетади. Бундан ташқари ушбу тадбир натижасида, кўпчилик ҳолларда қўшимча иш жойлари ташкил этилади ва бу эса катта ижтимоий самарага эга.

2. Тезлаштирилган амортизация ажратмасини жорий қилиш. Маълумки, корхоналарда инвестициянинг асосий манбаиларидан бири-бу амортизация ажратмасидир. Ушбу таклифга асосан корхоналарга амортизация ажратмаси нормаларини кўпайтиришга рухсат берилиши лозим. Бунинг натижасида ишлаб чиқаришни ривожлантиришга йўналтириладиган амортизация ажратмаси улушини кўпайтиради. Бу эса ўз навбатида корхонада мавжуд машина ва дастгоҳларни қисқа даврларда янги, замонавий техникалар билан алмаштиришга имкон яратади.

3. Инвестицион лойиҳаларни жорий қилиш натижасида ишлаб чиқараладиган маҳсулотни солиққа тортишда имтиёзлар бериш лозим. Ҳозирги даврда инновацион лойиҳаларни жорий қилиш натижасида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари доимий равишда ишлаб чиқарилётган маҳсулотларнинг таннархига нисбатан юқори бўлади. Бу эса корхоналарнинг керакли миқдорда фойда олишини таъминламайди. Шунинг учун, инновацион фаолият натижасида олинadиган фойдага 1-2 йил фойда солиғи олинмаса корхоналарни янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қизиқтирар эди.

4. Хориждан олиб келинган машина ва дастгоҳларга мулк солиғи тўлашда имтиёзлар бериш. Чунки ҳозирги вақтда ушбу солиқ ставкаси 3,5 %ни ташкил қилади ва кўпчилик иқтисодиёт соҳасидаги олимларнинг фикрича жуда юқори.

5. Хорижий инвесторларга давлат томонидан кафолатни кучайтириш. Чунки ҳозирги вақтда хорижий молиявий институтлар умумий инвестициялар қарз олувчининг улуши камида 50 % бўлсагина кредит ажратади, аммо кўпчилик озиқ-овқат корхоналининг 50 %ни тўлаш имконияти йўқ. Шунинг учун озиқ-овқат саноатининг иқтисодиётдаги ўрни ҳисобга олиб хорижий инвесторларга давлат томонидан инвестицияларни қайтариб беришни кафолатлашни такомиллаштириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Демак республикаимиз олдида турган асосий вазифалардан бири-хорижий инвесторлар учун янада қулай ҳуқуқий, иқтисодий шарт шароитлар яратишдир.

Бизнинг фикримизча, Бухоро вилояти иқтисодиётига чет эл инвестициясининг барча шакллари фаол жалб қилишда амалга оширилиши лозим бўлган тадбирлар умумлаштирган ҳолда қуйидаги хулосаларни бериш мақсадга мувофиқдир:

- ❖ мамлакатнинг ҳудудий ва тармоқ тизимини такомиллаштириш нуктаи назардан инвестициялашга таъсир этувчи омилларни мувофиқлаштирган ҳолда қулай инвестицион муҳитни яратиш;

- ❖ гуруҳланган омиллар натижасида, нафақат, ҳудудларнинг балки барча микробосқичларда чет эл инвестициясини жалб этиш бўйича рейтинг кўрсаткичларини ҳисобга олиш;

- ❖ асосий капиталга инвестициялар миқдорида банк кредитлари салмоғини ошириш мақсадида бу борада белгиланган имтиёزلарни қайта кўриб чиқиш;

- ❖ чет эл инвестициясини жалб этувчи хўжалик субъектларида мулк қийматидан тўланадиган имтиёзли солиқ ставкасини ўрнатиш орқали уларнинг мол-мулкани қисқа муддатда қайта баҳолашга қизиқтириш;

- ❖ чет эл инвестициясини жалб этувчи ҳамда шу асосда товар экспорт қилишни кўпайтирувчи корхоналар учун имтиёزلарни кенгайтириш;

- ❖ инвестиция лойиҳаларини иқтисодиётнинг макро ва микро даражасидаги эҳтиёж ва имкониятларни ҳисобга олиб, ишлаб чиқиш асосида Халқаро молия институтларининг республикамизда очган кредит линияларидан тўла-тўқис фойдаланишни таъминлаш;

- ❖ маҳаллий “масъул” муассасаларнинг чет эл инвестицияларини ҳудудларга жалб қилишдаги фаоллигини ошириш;

- ❖ чет эл инвестицияларини тез қарор қабул қилишлари учун ҳисоб ва ҳисобот тизими самарадорлигини ошириш каби қўшимча тадбирларни амалга ошириш зарур.

Битирув малакавий ишининг учинчи боби “Бухоро вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда саноат корхоналарига инвестицияларни жалб қилишни оширишнинг асосий йўллари” деб номланиб, унда саноат корхоналарининг инвестицион фаолиятини кучайтириш ҳамда Бухоро вилоятидаги корхоналарга

инвестицияларни жалб килишни оширишнинг асосий йўллари тўғрисида тадбирлар ва таклифлар киритилди.

Битирув малакавий ишининг тўртинчи бобида ҳаёт фаолияти хавфсизлиги ва меҳнат муҳофазаси масаларини ёритишга ҳаракат қилдик.

Умуман олганда, битирув малакавий иши олдига қўйилган мақсадларга эришилди ва вазифалар бажарилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси
2. Ўзбекистон Республикасининг Корхоналар тўғрисидаги қонуни 1991 йил 15 феврал
3. Ўзбекистон Республикаси Чет эл инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонуни. 1998 йил 30 апрел
4. Ўзбекистон Республикаси “Хорижий инвестициялар ва хорижий инвесторлар фаолиятлари кафолатлари тўғрисидаги қонун” 1994 йил 5 май
5. “Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолияти” тўғрисидаги қонун 1991 йил 14 июн 182 модда 1992 йил 335 модда

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й, 6-сон.
7. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширишни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, “Халқ сўзи” 2010-йил 15-июн, 1-бет
8. Ўзбекистон Республикасининг 2013-йилга мўлжалланган инвестиция дастури тўғрисида “Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг 2012-йил 21-ноябрдаги 1855-сонли Қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А. Каримовнинг “Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони 2012-йил 10-апрелдаги 4434-сонли

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари

10. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2005 йил 14 мартдаги 33-сонли ва Давлат мулкани бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитасининг 2005 йил 14 мартдаги 01/06-18/02-сонли "Хўжалик жамиятлари устав жамғармасидаги давлат акциялари пакетлари (улушлари)ни бошқариш бўйича фаолиятни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида"ги Қарори (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2005 йил 27 апрелда 1473-сон билан рўйхатга олинган) – Ўзбекистон Республикаси Молиявий қонунлари II-10 -Тошкент 2010.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

11. Ш.М.Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Т., “Ўзбекистон”, 2017 йил.

12. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сузи, 2016 йил январь

13. И.А.Каримов. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2015 йил.

14. И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2009.

15. Каримов И.А. Мамлакатимизда деморактик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси- Т.: Ўзбекистон, 2010.

16. Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш - мамлакатимиз тарақиётининг асосий мезонидир.–Т.: 19.Т. Ўзбекистон, 2011.

17. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009.

18. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010.

V. Дарслик ва ўқув қўлланмалар

19. Ғозибеков Д.Ғ. “Инвестицияларни молиялаштириш масалалари” . Т. : “Молия” 2013-йил

20. Ваҳобов. А.Н, Хаджабакиев. Ш.Х. , Мўминов. Н.Г.: “Хорижий инвестициялар” , Ўқув қўлланма Т.: “Молия” . 2012 йил

21. Имомов. Х.Х : , “Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш” , Ўқув қўлланма Т.: “Иқтисод-молия” 2011-йил

22. Шарп.У.Ф. ,Александр. Т.Дж. , Вейли. Д.В.: “Инвестиции”-М.: “ИНФРА-М”, 2013 год

23. Иешитой, С.А.: “Инвестиции”. – М “Дело”. 2011 год

24. Қодиров А., Ғиёсов Б., Мирзамахмудов Т.: “Инвестициялар ва инвестицияларни жалб қилиш” – Т.: ТДИУ 2015-йил

25. Маҳмудов Н.М., Маджидов Ш.А.: “Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш” . – Т.: ТДИУ 2013 йил

26. Тошов О.: “Инвестицион фаолиятни молиялаштириш ” – Т .: “Академик нашр” 2011 йил

27. Эргашева Ш, Узоқов А.: “Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш” – Т.: “Итисодиёт” 2012 йил

28. Каримов Н.Ғ.: “Ўзбекистон Республикасида инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш йўллари” . Монография. – Т.: “Фан ва технология” 2015 йил

29. Mc. Connell, Brue. Economics.17 th edition. Megrawhill, USA, 2016.

30. Goldschmidt B., Goldschmidt M. Modular Instruction in higher Education // Higher Education – 2015-№ 2.-P. 15-32.

31. Russell J.D. Modullar Instruction // A Guide to the Design, Selection, Utilization and Evaluation of Modular Materials.- Minneapolis; BPC, 2012

32. Curtis J. Bank, Charles R.Graham. The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs 2013

VI. Интернет сайтлари

33. www.stat.uz (Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси)

34. www.mfer.uz (Ўзбекистон Республикаси Ташқи Иқтисодий алоқалар, инвестиция ва савдо вазирлиги)

35. www.ziyonet.uz (Электрон ўқув қўлланма ва дарсликлар)

36. www.gov.uz (Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали)